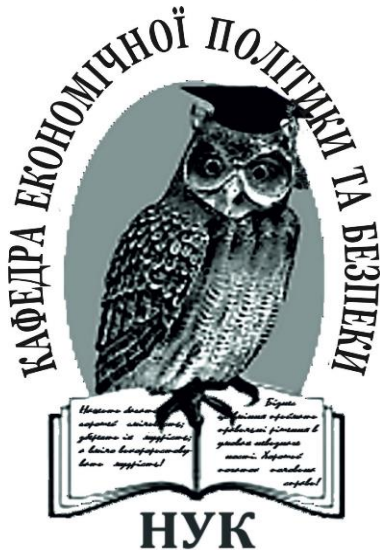

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ім. адмірала Макарова
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ МОРЯ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА БЕЗПЕКИ

«Допустити до захисту»

зав. кафедри

д.е.н., професор Єфімова Г.В.

(наукова ступінь, вчене звання, П.І.Б. зав. кафедрою)

_____ «__» _____ 2022 р.
(підпис зав. кафедрою)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеню вищої освіти **магістр**

на тему: **Кластерні ініціативи як засіб підвищення конкурентоспроможності: світовий досвід та впровадження в Україні**

Виконала: студентка VI курсу, групи 6451м
Спеціальності 051 Економіка

ОП Міжнародна економіка

(шифр і назва спеціальності)

Порохнява О.О.

(прізвище та ініціали)

Керівник к.е.н., доцент кафедри Вдовиченко Л.Ю.

(прізвище та ініціали)

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ІМЕНІ АДМІРАЛА МАКАРОВА**

Факультет економіки моря
Кафедра економічної політики та безпеки
Освітній рівень – другий (магістерський)
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 051 Економіка
Освітня програма – Міжнародна економіка

ЗАТВЕРДЖУЮ

Гарант освітньої програми

Г.В. Єфімова

«___» _____ 2022 року

**ЗАВДАННЯ
НА ВИПУСКНУ ДИПЛОМНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»**

Студентці Порохнявій Олені Олександрівні
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: Кластерні ініціативи як засіб підвищення конкурентоспроможності: світовий досвід та впровадження в Україні

Керівник роботи к.е.н., доцент кафедри економічної політики та безпеки Вдовиченко Лариса Юріївна

Затверджено наказом ректора №91 від «17» жовтня 2022 року

2. Термін подання роботи: 10 грудня 2022 року

3. Вихідні дані по роботі: інформаційно-аналітичні та інформаційно-статистичні матеріали з питань конкурентоспроможності та кластеризації, офіційні видання та звіти міжнародних і європейських організацій, наукові видання, періодична література, Інтернет-ресурси

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів) Теоретико-методичні засади дослідження кластерної політики як засобу підвищення конкурентоспроможності країн; Аналітична оцінка впливу процесів кластеризації на конкурентоспроможність національних економічних систем; Стратегічні напрями кластерного розвитку в Україні

5. Перелік презентаційних матеріалів 1. Мета, завдання, об'єкт та предмет дослідження; Структурно-логічна схема дослідження; 2. Зв'язок теми роботи з об'єктом, методологія та методи дослідження; 3. Основні переваги кластерів, які сприяють успішному розвитку кластерних ініціатив; 4. Сучасна модуль державної політики кластера; 5. Темп зростання ВВП в Японії та Україні, рівень безробіття та сальдо ПІІ в Україні; 6. Основні переваги галузових кластерів; 7. Недоліки кластерного руху в Україні; 8. Шляхи вирішення проблем розвитку кластерних ініціатив в Україні

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Визначення наукового керівника роботи	01.09.2022р.- 10.09.2022р.	
2.	Вибір теми роботи та її узгодження з науковим керівником	11.09.2022р.- 20.09.2022р.	
3.	Вивчення друкованих та електронних джерел, економічних реалій, методичних та наукових видань з теми роботи	21.09.2022р.- 30.09.2022р.	
4.	Складання попереднього плану роботи, узгодження його з науковим керівником	01.10.2022р.- 10.10.2022р.	
5.	Збір статистичної інформації на базовому підприємстві (установі, організації)	В термін практики	
6.	Розробка теоретичного розділу	01.10.2022р.	
7.	Розробка аналітичного розділу	20.10.2022р.	
8.	Розробка проєктного розділу	10.11.2022р.	
9.	Розробка вступу, висновків, списку використаної літератури та додатків	20.11.2022р.	
10.	Редагування рукопису роботи магістранта та ознайомлення з ним наукового керівника	30.11.2022р.	
11.	Усунення зауважень наукового керівника та завершення роботи	10.12.2022р.	
12.	Подання рукопису кваліфікаційної роботи в бібліотеку НУК для перевірки на унікальність	10.12.2022р.	
13.	Подання рукопису кваліфікаційної роботи на попередній захист	10.12.2022р.	
14.	Усунення зауважень кафедрального захисту та результатів перевірки на виявлення збігів/ідентичності/схожості роботи	10.12.2022р.- 15.12.2022р.	
15.	Розробка проєкту демонстраційного матеріалу та доповіді	15.12.2022р.- 20.12.2022р.	
16.	Подання роботи рецензенту та отримання рецензії	20-21.12.2022р.	
17.	Захист роботи перед АК	22-23.12.2022р.	

Студент

Олена ПОРОХНЯВА
ім'я та прізвище

підпис

Науковий керівник Лариса ВДОВИЧЕНКО
ім'я та прізвище

підпис

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КЛАСТЕРНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ЗАСОБУ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇН.....	9
1.1. Сутність та роль кластерів у підвищенні конкурентоспроможності країн.....	9
1.2. Моделі та механізми формування кластерних ініціатив.....	16
1.3. Особливості та тенденції кластерного розвитку як чинника зростання конкурентоспроможності країн.....	20
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	27
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ВПЛИВУ ПРОЦЕСІВ КЛАСТЕРІЗАЦІЇ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.....	28
2.1. Підходи до організації процесів кластеризації у світовому господарстві.....	26
2.2. Аналіз стану реалізації кластерних ініціатив в США та Японії.....	34
2.3. Особливості процесів кластеризації в Україні.....	39
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	45
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ КЛАСТЕРНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ.....	46
3.1. Ключові проблеми кластерного розвитку в Україні.....	46
3.2. Напрями впровадження в Україні світового досвіду використання кластерів як інструменту підвищення конкурентоспроможності національної економіки.....	50
3.3. Кластерна ідея в інноваційній політиці України.....	56
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	61

ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	64

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Процеси глобалізації, що нині відбуваються у світовій економіці, супроводжуються посиленням міжнародної конкуренції. Тому перед тією чи іншою країною постає проблема пошуку факторів, які б сприяли створенню конкурентоспроможної економічної системи. Як свідчить світовий досвід, конкурентоспроможними є економічні системи тих країн, які приділяють значну увагу інноваційному розвитку. З огляду на це актуальними і перспективними є інноваційні кластери як інноваційний фактор зростання конкурентоспроможності національної економіки.

Світова практика демонструє те, що кластеризація здійснює позитивний вплив на процеси посилення конкурентоспроможності. Створення та розвиток кластерів стає ключовим елементом стратегій соціально-економічного розвитку багатьох країн світу.

Концептуальні засади кластеризації економіки висвітлено у розробках засновників кластерної теорії – Дж. Бекаттіні, Е. Дахмена, А. Маршалла, Ф. Перру, М. Портера. Теоретичні засади формування кластерів висвітлено в працях закордонних авторів: Я. Гордона, П. Дероше, М. Енрайта, К. Кетелза, Дж. Кортрайта, Ф. Кука, Г. Ліндквіста, Ф. МакКена, А. Малмберга, Р. Мартіна, П. Маскелла, Д. Одретча, Б. Пеккера, С. Розенфельда, А. Саксеніан, П. Санлі, О. Солвелла, М. Сторпера, А. Торра, М. Фельдман та ін. Проблемі інноваційних кластерів присвячено також дослідження А. Амдуша, Т. Андерсона, І. Бортагарей, М. Дудіан, Ч. Карлссона, Дж. Сенетта, Дж. Сіммі, Л. Скутару, Д. Харта та ін.

Внесок у дослідження конкурентоспроможності, інновацій, кластерного розвитку здійснили вітчизняні науковці: З. Варналій, М. Войнаренко, В. Геєць, А. Гриценко, О. Єрмакова, Н. Каніщенко, М. Кизим, О. Кравченко, Н. Краус, Л. Кривенко, Ю. Лисенко, С. Ніколенко, О. Манжура, О. Маслак, М. Осипов, А.

Пантелеймоненко, Т. Пуліна, Ю. Рибак, М. Рогоза, Г. Скляр, С. Соколенко, Л. Федулова, В. Хаустова, О. Шкурупій, Л. Українська, В. Чужиков, З. Янченко та ін.

Незважаючи на значну кількість робіт як зарубіжних, так і вітчизняних вчених з проблематики, що досліджується, низка її аспектів залишається недостатньо розкритими. Тому дослідження кластерного розвитку як чинника зростання конкурентоспроможності економічних систем є важливим як у теоретичному, так і практичному аспектах.

Означене зумовило вибір теми, формулювання мети, постановку й вирішення основних завдань кваліфікаційної роботи.

Мета і завдання дослідження. В даній роботі поставлено за мету розробити теоретико-методичні засади кластерної політики як засобу підвищення конкурентоспроможності країн та практичні рекомендації щодо кластерного розвитку за сучасних умов функціонування світового господарства.

Досягнення окресленої мети передбачає вирішення таких *завдань*:

- розглянути сутність та роль кластерів у підвищенні конкурентоспроможності країн;
- дослідити моделі та механізми формування кластерних ініціатив;
- окреслити особливості та тенденції кластерного розвитку як чинника зростання конкурентоспроможності країн;
- визначити підходи до організації процесів кластеризації у світовому господарстві;
- проаналізувати стан реалізації кластерних ініціатив в США та Японії;
- розкрити особливості процесів кластеризації в Україні;
- встановити ключові проблеми кластерного розвитку в Україні;
- сформулювати напрями впровадження в Україні світового досвіду використання кластерів як інструменту підвищення конкурентоспроможності національної економіки;

– обґрунтувати значимість кластерної ідеї в інноваційній політиці України.

Об'єктом дослідження є процес кластерного розвитку та впровадження кластерних ініціатив як засобу підвищення конкурентоспроможності країн.

Предметом дослідження виступають теоретико-методичні та практичні аспекти кластерного розвитку як чинника зростання конкурентоспроможності економічних систем.

Методи дослідження. Методологічною основою кваліфікаційної роботи є використання системи методів та підходів, які забезпечують концептуальну єдність дослідження: *діалектичного методу пізнання явищ і процесів*, заснованого на загальнонаукових та філософських принципах, а також спеціальних методів наукового дослідження, зокрема, *методу логічного та історичного підходу* – для встановлення сутності та ролі кластерів у підвищенні конкурентоспроможності країн; *методів індукції та дедукції* – для дослідження моделей та механізмів формування кластерних ініціатив; *методів аналізу, синтезу та порівняльного аналізу* – для аналізу стану реалізації кластерних ініціатив в США та Японії, окреслення особливостей та тенденцій кластерного розвитку як чинника зростання конкурентоспроможності країн і визначення підходів до організації процесів кластеризації у світовому господарстві; *методу системного аналізу та узагальнення* – для розкриття особливостей процесів кластеризації в Україні, встановлення ключових проблем кластерного розвитку в Україні та обґрунтування напрямів впровадження в Україні світового досвіду використання кластерів як інструменту підвищення конкурентоспроможності національної економіки; *графічний і табличний методи* – для наочного висвітлення результатів дослідження та встановлення зв'язку між ними.

Інформаційною базою дослідження є інформаційно-аналітичні та інформаційно-статистичні матеріали з питань конкурентоспроможності та

кластеризації, офіційні видання та звіти міжнародних і європейських організацій, наукові видання, періодична література, Інтернет-ресурси.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні результатів дослідження для доведення значущості кластерного розвитку як чинника зростання конкурентоспроможності економічних систем в умовах посилення глобалізаційних процесів та загострення конкуренції на світовому ринку.

Публікації. За результатами проведених досліджень опубліковано 2 тези доповіді: Всеукраїнські наукові економічні читання «Сучасні тренди морегосподарювання» (м. Миколаїв, 01-02 грудня 2021р.); Всеукраїнські наукові економічні читання «Забезпечення сталого розвитку національної економіки» (м. Миколаїв, 01-02 грудня 2022р.) загальним обсягом 0,21 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Повний обсяг – 69 сторінок, з них основний текст – 50 сторінок. Робота містить 7 таблиць та 18 рисунків. Список використаної літератури налічує 41 найменування на 4 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КЛАСТЕРНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ЗАСОБУ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇН

1.1. Сутність та роль кластерів у підвищенні конкурентоспроможності країн

Кластери важливі для підвищення конкурентоспроможності країн, адже вони, розвиваючи економіку країни, сприяють науково-технічному розвитку країни, що підвищує якість продукції, зменшуючи при цьому витрати на виробництво одиниці продукції. Перед тим, як визначити різні визначення кластерів, ми розглянемо поняття «міжнародна конкуренція» та «міжнародна конкурентоспроможність».

Конкуренція – процес боротьби різних суб'єктів економіки на певному ринку через бажання отримати найбільше переваг та доходу для зайняття ніші на даному ринку. Наприклад, компанія «Roshen» є одним із лідерів на ринку кондитерських виробів України через високий асортимент продукції, який користується попитом у дітей, та розповсюдженість її продукції у багатьох супермаркетах у великому різноманітті асортименту від шоколадок до желейних цукерок. На ринку желейних цукерок немає продукції, які виробляються в Україні, тому її конкурентами є тільки імпортна продукція, що робить їх желейки дешевшими ніж у конкурентів через виробництво продукції тут та дешевшими витратами для доставки її продукції в супермаркети.

Міжнародна конкуренція – боротьба різних суб'єктів з різних країн для отримання переваги на міжнародному ринку для отримання переваг на ньому перед іншими суб'єктами та займання своєї ніші на даному ринку своїми унікальними товарами чи використовуючи всі свої переваги перед

конкурентами для збільшення долі на міжнародному ринку. Наприклад, компанія «Apple» має високі продажі аксесуарів та навушників для I-phone через унікальність роз'ємів та відсутністю роз'ємів для навушників для I-phone для нових моделей та відсутності сумісності з іншими навушниками іншої марки. Продажі на ринку аксесуарів та навушників у них навіть вище ніж у самих смартфонів.

Із понять «конкуренція» та «міжнародна конкуренція» впливає взаємопов'язане визначення «конкурентоспроможність» та «міжнародна конкурентоспроможність».

Конкурентоспроможність – це рівень переваг чи відставання товару по відношенню до іншого такого ж товару національного чи іноземного виробника на рівні однієї країни. Наприклад, «Садочок» конкурентоспроможний на ринку соків України через всім відомий бренд, достатню розповсюдженість та хороший асортимент продукції соків.

Міжнародна конкурентоспроможність – рівень можливостей національного виробника закріпитися та функціонувати на зовнішньому та міжнародному ринку, здатність конкурувати з другими гравцями міжнародного ринку певної галузі економіки. Наприклад, Roshen представлений в 55 країнах світу. Зокрема у США, Китаї, Канаді, Європі, Грузії, Японії, Кореї, Ізраїлі, Молдові та інших країнах.

Основні принципи міжнародної конкурентоспроможності зображено на рис. 1.1.

З основних принципів міжнародної конкурентоспроможності впливає основна характеристика міжнародної конкурентоспроможності. По-перше, існування конкурентоспроможності товару, конкурентоспроможності підприємства та конкурентоспроможності країни. По-друге, конкурентоспроможність має динамічний характер. По-третє, конкурентоспроможність залежить від стадії економічного циклу, стадії

життєвого циклу товару та стадії життєвого циклу підприємства. По-четверте, проблема конкурентоспроможності характерна для ринку не в стані рівноваги. По-п'яте, конкурентоспроможність має індивідуальний характер [1].

Рис. 1.1. Принципи міжнародної конкурентоспроможності
(створено автором на основі джерела [1])

Фактори міжнародної конкурентоспроможності дуже важливі для вирахування конкурентоспроможності підприємства та країни. Фактори конкурентоспроможності наведено на рис. 1.2.

Конкурентна перевага – становище підприємства на ринку, яке робить його більш конкурентоспроможною та привабливою для споживачів на ринку.

Основні принципи конкурентних переваг сформулювали Пітер та Уотермен. По-перше, націленість всіх працівників на результат. Адже, не задоволений відсутністю соціального пакету не зацікавлений в розвитку підприємства та легко відволікається від роботи сторонніми чинниками. По-друге, споживач повинен асоціювати свої хороші спогади та емоції з товарами даного підприємства. Наприклад, кіностудія Disney приваблює своїх споживачів подивитися їх новий фільм від студії Marvel через використання всім знайомих

персонажів та акторів і зв'язком фільмів між собою [2].

Рис. 1.2. Фактори конкурентоспроможності
(створено автором на основі джерела [1])

По-третє, на підприємстві всі працівники повинні знаходитися в творчій та дружній атмосфері. Адже, без цієї атмосфери в колективі можуть виникати суперечки, конфлікти, які можуть сказатися погано на емоційному та психологічному здоров'ї колективу. Іноді у вирішенні конфліктів у колективі та уникненню наслідків емоційного вигорання допоможе тільки психолог. Тому багато ТНК та компаній-стартапів мають психологів по контракту чи на посаді. По-четверте, продуктивність повинна зростати через збільшення інтересу людей до використання всіх своїх творчих здібностей, навичок та життєвого досвіду. З цим допомагають проведення різноманітних колективних заходів та заохочується роботодавцями записування ідей працівників з усіх можливих питань. По-п'яте, демонстрація тільки важливих для компанії ідеологічних рішень та використання всіх важливостей. По-шосте, уміння відстоювати інтереси своєї компанії та ідеології своєї компанії. По-сьоме, поєднання двох стилів в управлінні компанії, тобто бути м'яким та твердим лідером одночасно.

Тобто, дещо бути м'яким до свого персоналу, а інколи показувати свою твердість, як лідера [1].

Кластери – це об'єднання різних взаємопов'язаних підприємств в одне ціле заради збільшення конкурентоспроможності на національному та міжнародному ринку та економічному зростанню регіону.

Соколенко дає визначення кластера, як територіальне об'єднання взаємопов'язаних підприємств та установ у межах відповідного промислового регіону, що спрямовують свою діяльність на виробництво світового рівня [3].

Войнаренко трактує поняття «кластер» як територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції й економічного зростання регіону [4].

У Білій книзі кластерної політики фахівці Міжнародної організації економічних знань та розвитку підприємництва [5] виділяють характерні риси, притаманні кластерам. Їх зображено на рис. 1.3.

Рис. 1.3. Риси кластерів (створено автором на основі джерела [5])

Поняття «кластер» вперше з'явилося в США та пов'язано з американським економістом М. Портером. Він дає визначення кластеру, як групи географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній і пов'язаних з ними організацій, які діють в окремій сфері і характеризуються спільною діяльністю і взаємодіють один з одним [6; 7].

Класифікацію кластерів показано в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Класифікація кластерів (складено автором на основі джерела [7])

Ознаки	Види кластерів
1	2
За типом партнерських відносин	Формальні кластери – кластери з чіткою структурною організацією. Неформальні кластери – кластери з вільною структурною організацією.
За географічним розташуванням	Локальні кластери – кластер, який функціонує в межах міста. Регіональні кластери – кластер, який функціонує в окремому регіоні країни. Національні кластери – кластер, який функціонує в різних регіонах країни. Міжнародні кластери – кластер, який функціонує на міжнародному рівні. Транскордонні кластери – кластер, побудований на конкурентних переваг співробітництва між підприємствами різних країн.
За напрямом	Вертикальні – на персональних контрактах.

1	2
інтеграційних відносин	Горизонтальні – з іншими суб'єктами. Змішані.
За масштабом впливу	Мікрокластери – кластери, що впливають на рівні суб'єктів господарювання. Мезокластери – кластери, що впливають на рівні регіону. Макрокластери – кластери, що впливають на рівні країни. Мегакластери – кластери, що впливають на рівні декількох країн.
За галузевою специфікою	Дискретні – кластери з виробників, що виробляють дискретну продукцію (машинобудування, авіабудування та будівництво). Процесні – кластери з хімічних та харчових виробників. Інноваційні – кластери з виробників ноу-хау продукції. Туристичні – кластери з підприємців, які пов'язані з туристичною галуззю. Транспортно-логістичні – кластери з підприємств, які займаються логістикою товарів. Змішані – кластери з декількох видів діяльності у підприємств.
За організаційно-економічними моделями	Італійські, японські, фінські, американські, індійсько-китайські
За ступенем розвитку	Виникаючі, розвиваючі, зрілі, трансформаційні

Отже, кластери – спільне економічне об'єднання підприємств в певній галузі або галузях з метою розвитку економіки регіону та підвищення конкурентоспроможності підприємств даного економічного об'єднання. Кластери поділяються за багатьма ознаками на безліч видів кластерів. Найважливіші класифікаційні ознаки кластерів є за галузевою специфікою діяльності кластерів, за масштабом впливу та за ступенем розвитку.

1.2. Моделі та механізми формування кластерних ініціатив

Особливим аспектом формування кластерів є вибір правильної моделі формування кластерних ініціатив.

Основні моделі формування кластерів висвітлено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Моделі формування кластерів (створено автором на основі джерела [8])

Модель	Особливості моделі
1	2
Італійська модель	Велика кількість малих фірм об'єданих заради спільної мети, а саме – підвищення конкурентоспроможності. Перевага: низькі витрати на виробництво та маркетинг через вибір нетехнологічної розповсюдженої продукції. Недоліки: велике коливання попиту.
Японська модель	Кластер створюється на основі основного виробника з великими масштабами виробництва та його постачальниками та фірмами пов'язаним з ним. Перевага: великі виробничі витрати на виробництво високотехнологічної продукції та ноу-хау. Недоліки: стабільність ринку та відносно низька конкуренція ринку високотехнологічної продукції та ноу-хау.
Фінська модель	Кластер з високим рівнем інновацій та учасників із сектору

1	2
	науки та освіти із великою кількістю проведених дослідів та розробок. Перевага: модель націлена на інтернаціоналізацію бізнесу, продукт націлений на міжнародний ринок, можливість розвитку науки та освіти в країні, максимальна економія ресурсів при виробництві продукції. Недоліки: продукт не націлений на внутрішній ринок, обмеженість ресурсів, експорт ресурсів з інших країн, високі витрати на ресурси
Північно-американська модель	Характеризується високою конкуренцією між підприємствами. Переваги: висока якість продукції, розвиток технологій, проведення наукових досліджень для збільшення ефективності виготовлення продукції, розробка ноу-хау, проведення якісної маркетингової компанії. Недоліки: важко закріпитися на ринку, обмеженість ресурсів порівняно з бажаною для кластерів пропозицією ринку, високі витрати на дослідження, обмеженість ідей та технологій під час розробки ноу-хау.
Індійсько-китайська модель	Характерною особливістю даної моделі є те, що всі фірми в кластері мають державну форму власності. Створюються для розвитку продукції виготовлений державою для конкурування їй на міжнародному ринку та розвитку регіональної та національної економіки. Перевага: високі державні інвестиції в кластери. Недоліки: витіснення з ринку приватних підприємців в країні.

Досвід діяльності моделей формування кластерів спричинив до виявлення особливостей, необхідних для формування та функціонування кластерів. Вони представлені на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Особливості функціонування та формування кластерів
(створено автором на основі джерела [9])

Держава підтримує високотехнологічні сектори для розвитку науково-технічного прогресу в країні та зайняття ніші на ринку високотехнологічної продукції. Наприклад, США – лідер на ринку високотехнологічної продукції через проведення державної політики створення, розвитку та приваблення високотехнологічних компаній-гігантів. Для цього США щорічно приваблює різними аспектами студентів вищих навчальних закладів та програмістів з різних куточків світу для роботи на світові високотехнологічні гіганти, як Apple, Google, Meta та Microsoft. Щоб стати зараз лідером даної галузі США першими почали розробляти та патентувати високотехнологічну продукцію.

Влада не бачить найперспективніші кластери без статистики через велику кількість заявників на отримання кластерної програми та високу конкуренцію на отримання даної кластерної програми. До того ж держава чи інвестор не може вкласти свої інвестиції в розвиток кластеру без аналізу статистичних даних підприємств, аналізу думки про кластер, аналізу ризиків діяльності кластерів. Після цього держава чи інвестор визначають для себе найкращий інвестиційний портфель, в який вони обов'язково вкладуть свої кошти, знаючи,

що отримують покриття всіх збитків чи переважання отриманого доходу над витратами. Це й є основний закон інвестування в будь-якій галузі економіки.

Підтримку держави отримують тільки найперспективніші кластери з ноу-хау, ризик збанкрутування яких нижче ніж у конкурентів, а дохід буде досить стабільним в майбутньому. Інвестор буде ризикувати тільки знаючи, що він отримає більший дохід при недостатньо високому ризику втратити все, що він вклав. Тому зазвичай інвестори інвестують під час посереднього ризику чи малого ризику втратити все. Під час високого ризику інвестори занадто ризикують, вкладаючи кошти в даний проєкт в даний час. Тому проєкти з високим ризиком вони зразу відкидають при відсутності цікавих ідей для реалізації в майбутньому. Проєкти з цікавою ідеєю, але високими ризиками відхиляються інвесторами для інвестування на той момент, проте в майбутньому після зміни факторів та зменшення ризику проєкту інвестор може зацікавитися в його інвестуванні.

Європейські кластерні програми мають тривалий час на підготовку заявок через високі критерії для заявників на отримання грошової допомоги в функціонуванні, створенні кластерів. Заявникам потрібна тривала підготовка для проведення максимально ефективного аналізу. Створення максимально привабливого проєкту функціонування свого майбутнього чи вже відкритого кластеру. Зокрема аналіз конкурентів, аналіз своєї діяльності, аналіз асортименту своєї продукції, аналіз витрати на маркетинг та виробництво, аналіз доходу та список своїх «дойних корів» – найбільш привабливих для споживачів товарів з великим доходом для кластеру.

Європейські кластерні програми мають велику кількість етапів через велику кількість бажаючих та бажання уряду профінансувати тільки найкращого конкурсанта даної програми.

Кластерна політика – заходи, що проводяться державними та місцевими органами влади зі створення та підтримки розвитку кластерів на території

держави й включає до себе заходи нормативно-правового забезпечення, інвестиційні, фінансово-бюджетні механізми, інформаційну підтримку [10].

Отже, кластерна політика – це заходи, що проводить держава зі створення та підтримки розвитку кластерів на своїй території згідно зі своєю моделлю функціонування кластерів. Науковці виділяють японську, італійську, фінську, індійсько-китайську та північно-американську модель. Підтримку держави отримують тільки найперспективніші кластери.

1.3. Особливості та тенденції кластерного розвитку як чинника зростання конкурентоспроможності країн

Кластери з кожним роком стають все більш популярними та поширеними. Тому науковці склали основні фактори економічного зростання, що виникають під час функціонування кластерів. Зокрема всі вони зазвичай пов'язані з інвестиційною діяльністю, зменшенням витрат чи зміни експорту продукції, який виробляє кластер. Фактори економічного зростання під час кластеризації зображено на рис. 1.5.

Рис. 1.5. Фактори економічного зростання
(створено автором на основі джерела [10])

Для правильного створення та функціонування кластерів треба уникнути перешкод, зазначених на рис. 1.6.

Рис. 1.6. Перешкоди для існування кластерів
(створено автором на основі джерела [11])

Основні умови державної кластерної політики завжди повинні враховувати інвестори та фірми-засновники кластерів. Обов'язок держави створювати всі умови та заходи щодо об'єднання фірм-підприємств в кластери. Наприклад, проведення конференцій щодо кластерного розвитку в країні. Місцеві органи управління мобільніше, ближче, ніж національні урядові організації. Адже, національні урядові організації вирішують питання та проблеми, які стосуються всієї країни, а не окремої її частини. Тому національні урядові організації покладають обов'язки на місцеві органи управління, як органу вирішення проблем на місці. Національний рівень контролює діяльність місцевих органів управління, інформує їх про зміни до законів та внутрішнього порядку через різні засоби комунікації. Місцеві органи управління повинні бути в партнерських відносинах з бізнесом. Адже місцевий бізнес сплачує податки за

свою діяльність в місцевий бюджет. До того ж місцевий бізнес є великим покупцем на ринку трудової праці, що сприяє зменшенню безробіття в регіоні. Місцеві органи управління можуть робити істотний вплив на відповідні кластерні програми і витрати, маючи в розпорядженні кошти місцевого бюджету. Таким чином, місцеві органи управління стимулюють бізнес-сектор регіону для зростання економічного розвитку підприємства зазвичай привабливими пропозиціями для бізнесу. Кластери локалізовані найчастіше на території одного регіону. Це пов'язано з більш привабливим географічним розташуванням краю, розвиненістю інфраструктури, привабливістю пропозицій від місцевих органів управління, доступністю ресурсів та транспортного сполучення.

Основною метою кластерної політики має стати формування умов для сталого розвитку та підвищення конкурентоспроможності за допомогою організації кластерів і розвитку мережевої співпраці.

Важливим для формування державної кластерної політики є принципи (рис. 1.7), які повинні обов'язково виконуватися.

Рис. 1.7. Принципи кластерної політики
(створено автором на основі джерела [12])

Основне завдання кластерної політики полягає у сприянні експорту в інші країни, розвитку програм навчання та швидкої перепідготовки спеціалістів, підтримці інфраструктури регіону в гарному стані задля комунікації між іншими кластерами країни та інших країн, проведення антимонопольної політики для збереження здорової конкуренції в регіоні та страхування всіх можливих ризиків.

Об'єктами кластерної політики є зростання валового продукту та його темпу, зростання конкурентоспроможності підприємства, питома вага інновацій в кластері.

До суб'єктів проведення кластерної політики належать органи управління наднаціонального, національного та регіонального рівня. Наднаціональними органами управління є різні міжнародні організації – ОСЕР, ЄС, ЮНІДО, ЄБРР та інші організації, що фінансують донорські кластерні проекти. Суб'єктами проведення кластерної політики на регіональному рівні є комітети з економіки місцевих адміністрацій і спеціальні урядові органи підтримки кластерів.

Модель державної політики кластера зображено на рис. 1.8.

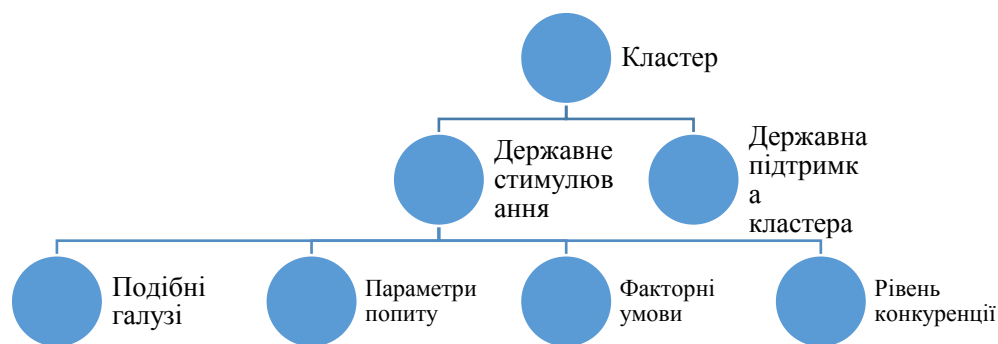

Рис. 1.8. Модель державної кластерної політики
(створено автором на основі джерела [13])

Для державної політики велике значення має підтримка створення кластерів для малого та середнього бізнесу регіону. Адже цю підтримку направлено на стимулювання здорової конкуренції на ринку.

Переваги створення кластеру для малого та середнього бізнесу є одним із засобів аналізу державної політики, який допомагає їй виконати основні завдання державної політики в сфері стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу в країні, створення конкуренції для ТНК, які зазвичай мають велику долю на ринках різноманітних галузей. Переваги створення кластеру представлено на рис. 1.9.

Рис. 1.9. Переваги створення кластерів для малого та середнього бізнесу
(створено автором на основі джерела [14])

Важливими для суб'єктів господарювання є причини стимулювання державними та місцевими органами бізнесу на місцях (рис. 1.10).

Рис. 1.10. Причини стимулювання бізнесу державними органами
(створено автором на основі джерела [15])

Важливими аспектами процесу розуміння функціонування кластеру є виділення основних елементів кластеру. Основні елементи кластерів за теорією М. Портера зображено на рис. 1.11.

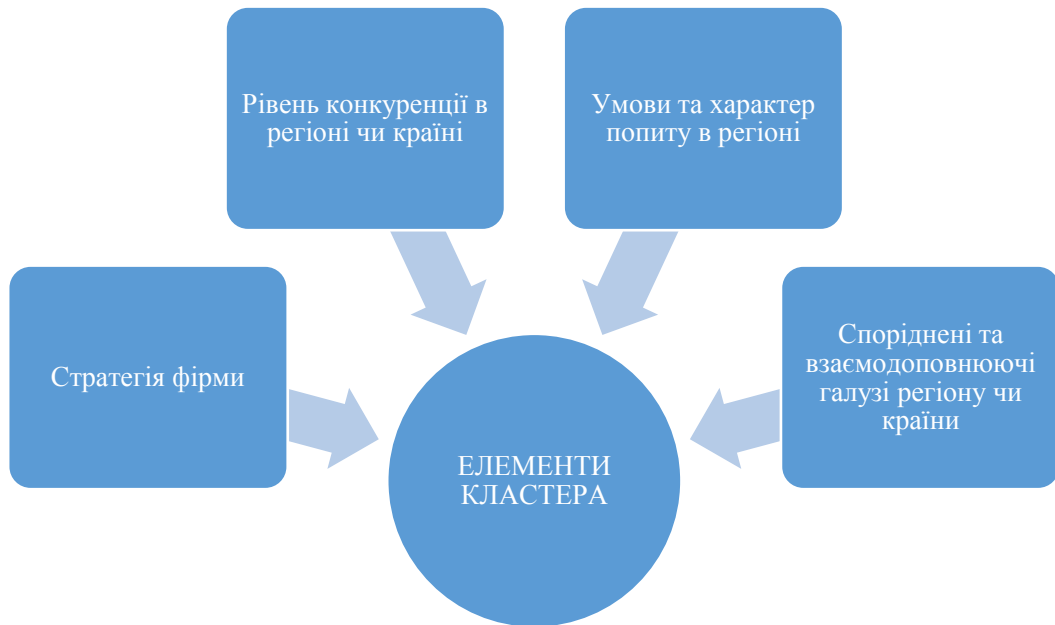

Рис.1.11. Елементи кластера за М. Портером
(створено автором на основі джерел [6; 16])

Перша умова створення кластерів повинна залучити представників національної, регіональної та місцевої влади, які, маючи свої інтереси в ході розвитку територій, володіють достатніми важелями для впливу на ситуацію в регіоні. Друга умова вказує про необхідність до процесу роботи над створенням кластерів в регіоні підключена громадськість в особі представників підприємств, населення, громадських організацій.

В даний час широко використовуються три типових підходу до формування територіальних інноваційних кластерів. Перший передбачає створення на основі фахівців адміністрації регіону розширеної робочої групи. В якості експертів можуть бути залучені представники різних регіональних організацій, зацікавлених у створенні кластера і здатних надати реальну допомогу. Другий передбачає співпрацю органів влади та управління з існуючими в регіоні дослідними організаціями, консалтинговими фірмами та університетами. Робота з такими організаціями здійснюється за допомогою укладення з ними договорів про надання послуг. Третій підхід вважається відносно новим для країн, що трансформуються. Суть його полягає у створенні спеціалізованої організації. Регіональні органи влади можуть виступати одним із засновників, передаючи в якості внеску до статутного капіталу, наприклад об'єкти нерухомості та інше майно.

Отже, основними суб'єктами кластерної політики є органи управління наднаціонального, національного та регіонального рівня. Об'єктами кластерної політики є зростання валового продукту та його темпу, зростання конкурентоспроможності підприємства, питома вага інновацій в кластері. Умовами створення кластерів є залучення до процесу такої роботи як представників національної, регіональної та місцевої влади, так й підключення громадськості в особі представників підприємств, населення, громадських організацій.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Внаслідок розгляду сутності та ролі кластерів у підвищенні конкурентоспроможності країн встановлено, що «кластери», як поняття виникли в середині XX століття в США та пов'язані з американським вченим та економістом Портером. Кластери поділяються за багатьма ознаками на безліч видів. Найважливіші класифікаційні ознаки кластерів є за галузевою специфікою діяльності кластерів, за масштабом впливу та за ступенем розвитку.

2. У ході дослідження моделей та механізмів формування кластерних ініціатив встановлено, що науковці виділяють японську, італійську, фінську, індійсько-китайську та північно-американську модель формування кластерів. Доведено, що основною особливістю функціонування кластерів є держава, яка підтримує тільки високотехнологічні сектори, при цьому європейські кластерні програми мають тривалий час на підготовку заявок та велику кількість етапів.

3. Встановлено, що основними суб'єктами кластерної політики є органи управління наднаціонального, національного та регіонального рівня. Об'єктами кластерної політики виступає зростання валового продукту та його темпу, зростання конкурентоспроможності підприємства, питома вага інновацій в кластері. Доведено, що першою умовою для створення кластерів є залучення представників національної, регіональної та місцевої влади, які, маючи свої інтереси в ході розвитку територій, володіють достатніми важелями для впливу на ситуацію в регіоні. Друга умова вказує про необхідність залучення до процесу роботи над створенням кластерів в регіоні громадськості в особі представників підприємств, населення, громадських організацій.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ВПЛИВУ ПРОЦЕСІВ КЛАСТЕРІЗАЦІЇ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

2.1. Підходи до організації процесів кластеризації у світовому господарстві

У сучасному світовому господарстві на базі сформованих передумов до інтеграції в промислово розвинених країнах та країнах, що розвиваються, відбувається формування кластерів, які виступають альтернативою галузям і комплексам, забезпечуючи зростання конкурентоспроможності секторів економіки країн.

На сьогодні накопичено досить авторитетних досліджень, які виявляють численні переваги кластерного підходу до розвитку бізнесу та територій, повною мірою притаманних європейським країнам. Можна виділити такі найбільш значущі природні переваги галузевих кластерів:

По-перше, галузеві кластери сприяють успішному розвитку бізнесу, будучи механізмами розвитку інновацій, підприємництва. Кластери також створюють робочі місця – 38% зайнятих у Європі працює на підприємствах, що входять до того чи іншого кластеру [17].

По-друге, кластери стимулюють інновації, сприяючи активному інформаційному обміну між учасниками та створюючи стійкі ефекти синергії між взаємодоповнюючими секторами одного виробничого ланцюжка. Доведено, що підприємства, що працюють в рамках кластерів, є більш інноваційними та частіше патентують і реєструють власні інновації, а також більш схильні здійснювати аутсорсинг досліджень в інших фірмах, університетах чи наукових центрах.

По-третє, галузеві кластери є ключовим інструментом на шляху зниження бар'єрів для входу в галузі та прискорення створення нових компаній та бізнес-моделей.

По-четверте, кластери сприяють розвитку економіки спеціалізованих знань. Оскільки конкуренція у розвинених економіках досягається у вигляді знань і навиків, кластери набувають дедалі більшого значення, оскільки грають ключову роль у формуванні нових знань, розвитку інновацій, підвищенні рівня професійних компетенцій. Університети відіграють важливу роль, притягуючи талановитих фахівців.

По-п'яте, кластери є центрами розвитку кооперації та конкуренції. Передбачається, що зростання рівня кооперації є найбільш значущим фактором успішної кластеризації. При цьому стверджується, що більше поле конкуренції між компаніями, залученими до формування кластера, призводить до успіху, оскільки конкуренти стимулюють розвиток один одного. Кластери не просто дають можливість їхнім учасникам шляхом співробітництва ділитися своїми ідеями: вони сприяють зростанню продуктивності компаній, визначають шлях розвитку інновацій, стимулюють створення нових бізнесів.

По-шосте, у кластерах зростає продуктивність, оскільки компанії мають кращий доступ до робочої сили з певною кваліфікацією. Крім того, компанії в кластері отримують більш легкий доступ до ланцюгів постачання завдяки більшій концентрації, і в багатьох випадках лояльність учасників призводить до більшої купівельної спроможності.

Всі наведені вище переваги кластерної моделі розвитку в тій чи іншій мірі характерні для європейських країн. Таким чином, вивчення та узагальнення багатого європейського досвіду кластерного розвитку з погляду його промислової, інфраструктурної та інноваційної складових є важливим у контексті пошуку ефективних стратегій для бізнесу та систем управління для держави.

Слід зазначити, що початковими чинниками для формування кластера, довгі роки були наявність сировини; сприятливі кліматичні умови, близькість до ринків; наявність вільної робочої сили; культура підприємництва, пріоритети вищої освіти. Спочатку кластери виникали спонтанно, у відповідь на зростання конкуренції у галузевих сегментах економік країн і довго залишалися непоміченими, доки не досягли рівня високої ділової активності. Процес кластеризації галузей економіки окремих держав займав значний період, а до досягнення зрілості кластера проходили десятиліття.

Таким чином, еволюція найбільших кластерів у світі відбувалася протягом тривалого часу. У той самий час розвиток кластерів відбувався поетапно – включаючи народження, зростання, зрілість, спад активності та припинення існування.

Будь-який кластер у своєму розвитку проходить через кілька стадій. Вони можуть бути не ідентичними, і темпи їх розвитку можуть змінюватися. Однак існує внутрішня логіка шляху, яким кластери розвиваються, і навіть при тому, що точна форма і напрямки розвитку залежать від певних обставин, кластер у будь-якому випадку проходить через наступні стадії свого життєвого циклу: агломерація, кластер, що розвивається, зрілий кластер, трансформація.

Розвиваючи теорію розвитку кластерів, слід зазначити, що трансформація галузевого регіонального кластера на кластер з міжнародною участю і далі в міжнародний відбувається з подачі зацікавлених іноземних учасників за умови наявності стійких міжнародних зв'язків. Надалі розвиток регіонального галузевого кластера з міжнародною участю йде шляхом формування міжнародного кластера [18; 19].

Перший етап інтеграційних процесів у галузевих сегментах економіки можна пов'язати із формуванням регіональних галузевих кластерів, які, досягнувши критичної маси, змушені шукати виходу на зовнішні ринки та використовувати партнерів із зовнішньоекономічної діяльності. Ця обставина

призводить до формування територіальних галузевих кластерів з міжнародною участю.

Зростання числа учасників кластера в рамках зовнішньоекономічної діяльності благотворно відбивається на розвитку інтегрованої освіти, насамперед із позиції освоєння нових ринків збуту та ринків нових технологій. Характерно, що локальна співпраця учасників кластера поєднується з міжрегіональною та міжнародною взаємодією (включення до «технологічних платформ», «національних кластерів» тощо).

Варто зазначити, що роль території суттєво зростає та визначає можливості подальшого посилення (ослаблення) міжнародної інтеграції. Географічний аспект у процесах кластеризації, який знайшов свій відбиток у ряді робіт, проявляється у вигляді екстерналій від локалізації (економія на масштабах виробництва) та урбанізації. Регіони, які безпосередньо сусідні з країнами-партнерами, формують конкурентні переваги, тоді як території, що географічно віддалені від кордонів, зі зрозумілих причин, виявляються позбавленими їх.

Кластери, які покладаються на конкуренцію та суперництво, значно більш конкурентоспроможні, ніж кластери, які спираються у своїй діяльності лише на клімат, запаси природних ресурсів та географію. У зв'язку з цим можна висловити припущення про те, що територіальна спільність є важливою, але не єдиною складовою процесу міжнародної інтеграції та кластеризації, і вважати можливим створення міжнародних галузевих кластерів і поза транскордонними територіями.

На наш погляд, кластер з міжнародною участю є інтегрованою в єдине ціле сукупністю конкурентоспроможних підприємств-резидентів різних держав, що взаємодіють між собою та з органами управління, освітніми, науковими установами, суб'єктами інфраструктури у сфері виробництва територіально-галузевої продукції, за участю та підтримкою міжнародних організацій на

основі ефективного використання економічних ресурсів, діяльність якого спрямована на задоволення попиту у виробленій продукції на внутрішньому (стосовно учасників) і зовнішньому ринках.

Можна виділити два основні напрями виникнення та розвитку кластерів з міжнародною участю: спонтанне та цілеспрямоване формування. Цілеспрямоване формування кластера може істотно відрізнятися залежно від його масштабів, ресурсів, що залучаються, і інструментів. Національні кластерні програми зазвичай фінансуються з кількох джерел, але, за статистикою, основна частка фінансування припадає все ж таки на національні бюджети.

Формування та розвиток кластерів є ефективним механізмом залучення прямих іноземних інвестицій та активізації зовнішньоекономічної інтеграції. Включення кластерів окремої держави до глобальних ланцюжків створення доданої вартості дозволяє суттєво підняти рівень національної технологічної бази, підвищити швидкість та якість економічного зростання за рахунок підвищення міжнародної конкурентоспроможності підприємств, що входять до складу кластера, шляхом:

- придбання та впровадження критичних технологій, нового обладнання;
- отримання підприємствами кластера доступу до сучасних методів управління та спеціальних знань;
- отримання підприємствами кластера ефективних можливостей виходу на висококонкурентні міжнародні ринки.

Аналіз кластерних ініціатив, реалізованих за останні десять років у різних країнах, показує, що висока конкурентоспроможність цих країн ґрунтується на сильних позиціях окремих кластерів, які посилюють конкурентоспроможність та оптимізують управління національною економікою. Першопрохідниками у застосуванні кластерного підходу, на загальну думку, є творці Кремнієвої

долини США. На її території знаходяться близько 87 тисяч компаній, кілька десятків дослідних центрів і кілька великих університетів [17].

На відміну від США в Європі на сьогоднішній день не існує офіційно прийнятого визначення кластерів ні на рівні ЄС, загалом, ні в законодавстві окремих держав. На наш погляд, ця особливість не є проблемою і має більше переваг, ніж недоліків. По-перше, це дає більше можливостей для ініціаторів кластерного розвитку з погляду індивідуального підходу до просторової організації, структури учасників та системи відносин у рамках кластера.

Крім того, так необхідний для Європи розвиток транскордонних кластерів не наштовхується на законодавчі відмінності в трактуванні цього терміну, і знаходить розуміння як офіційних органів ЄС, так і національних урядів. Показовими є результати проведених у ЄС досліджень ролі кластерів у розвитку інновацій: інноваційна активність кластерних компаній вища – близько 60%, тоді як поза кластерами – близько 40-45% [17].

Аналізуючи світовий досвід кластеризації, не можна не відзначити тенденції розвитку все більшої кількості міжнародних світових кластерів, у тому числі тих, що виходять за межі окремих регіонів. Так, наприклад, багато кластерів, які мають статус європейських, прагнуть вийти на міжнародний рівень. Головним чином це стосується міжнародних та транскордонних проєктів.

Зазначимо, що у сучасних інтеграційних тенденціях у світі можна виділити два основні напрями формування міжнародних кластерів.

По-перше, ці процеси активізуються внаслідок інтенсивних торговельно-економічних відносин між певними країнами, при цьому динаміка цих процесів значно випереджає взаємодії з іншими країнами. Ця тенденція об'єктивно сприяє розширенню каналів політичних комунікацій між суб'єктами об'єднання та підштовхує до інтеграційних ініціатив у політичній сфері.

По-друге, кластерні об'єднання виникають у результаті політичних зусиль, які можуть не завжди спиратися та враховувати географічні чи історичні особливості.

Важливо відзначити, що географічна близькість грає в кластерах дедалі меншу роль, тому зростає необхідність вивчення інших характеристик їх розвитку: сили зв'язків усередині та між кластерами, можливості трансферту технологій та спілловування знань, а отже – кросінновацій, наявності позитивних та негативних екстерналій, пріоритетів розвитку транскордонних кластерів.

На сьогоднішній день можна виділити три «центри» (регіону) кластерного розвитку, а саме: Північноамериканський, Західноєвропейський та Азіатський регіони.

Отже, проведений аналіз закордонного досвіду формування кластерної політики дозволив зробити такі висновки:

- є різноманіття стратегічних кластерних альтернатив, які визначаються національними особливостями та прийнятою кластерною концепцією;
- кластерні політики країн різняться за рівнем втручання уряду у процес кластеризації.

2.2. Аналіз стану реалізації кластерних ініціатив в США та Японії

США – країна з високим рівнем розвитку інновацій. Там розповсюджені регіональні кластери. Одним із найбільших кластерів США є Кремнієва долина [18; 19].

У 1950 році при Стенфордському університеті був заснований Industrial Park, пізніше перейменований в Research Park. За кваліфікованими кадрами в долину прийшли промисловці. У 50-ті роки XX століття електротехнічні компанії, такі як «General Electric», «Sylvania», «Westinghouse Electric» і «Ford Philco», розмістили свої виробництва в Пало-Альто і сусідніх з ним містечках. А

в Сан-Хосе, найбільшому місті долини, компанія IBM створила великий дослідницький центр. Слідом за гігантами в графстві Санта-Клара з'явилися невеликі компанії. За лічені роки тут виник прообраз сучасних технопарків. На кількох квадратних кілометрах постала нова форма зв'язку науки і виробництва. До початку 70-х років XX століття в долині існувало 15 фірм, які виробляли напівпровідники. Критична маса була досягнута, що стало початком комп'ютерної революції. У 1974 році мініатюризація напівпровідникових плат привела до створення на базі фірми «Intel» мікропроцесора, здатного здійснювати мільйони операцій в секунду. З тих пір обсяг інформації, оброблюваної процесорами, подвоювався кожні 2 роки, і комп'ютери почали проникати в повсякденне життя, особливо після того, як в 1976 році фірма «Apple» (її виробництво тоді займало один гараж) зібрала перший у світі персональний комп'ютер [18].

На цьому етапі проблема фінансування стала критичною. Якщо перші технічні фірми існували завдяки військовим замовленням, то коли рахунок компаній пішов на сотні, державних грошей почало бракувати. Ректор Стенфордського університету намагався вирішити фінансові проблеми компаній, здаючи їм ділянки землі технопарку в оренду на 99 років за пільговими ставками. Проте компанії були змушені залучати позикові кошти. Спочатку на зміну державному бюджету прийшов банківський капітал Східного узбережжя США. Однак банки не були готові йти на ризиковані операції у великих масштабах, і незабаром їх замінив капітал, який був готовий ризикувати – венчурні інвестиційні компанії. Так була введена формула успіху: інтелектуальний капітал плюс венчурний капітал.

П'ята частина всіх американських венчурних компаній зосереджена в Каліфорнії, в основному в Сан-Франциско. На відміну від банків, які на певних умовах позичають кошти, компанії венчурного капіталу діють інакше. У щойно утвореної або вже діючої фірми, яка ще не представлена на фондовій біржі,

купується пакет акцій – 50% або більше. Подібним чином фінансується її подальша діяльність. Згідно із дослідженням, що було проведене однією американською корпорацією, в середньому кожна венчурна компанія фінансує на рік близько 7 проєктів. Механізм отримання грошей досить простий: необхідно прийти до венчурного капіталіста і переконати його у високій прибутковості запропонованого проєкту. Кожна венчурна фірма отримує на місяць близько 200-300 пропозицій від людей, які обіцяють, як правило, зростання капіталізації в 10-50 разів через два-три роки після появи компанії. Але не кожен більш-менш цікавий проєкт або нова компанія можуть розраховувати на фінансові вливання. Приблизно з тисячі фірм, які звернулися за інвестиціями у венчурні компанії і надіслали свої бізнес-плани, тільки сім отримують необхідні кошти в обмін на акції [19].

Однак перед тим, як піти на такий крок, венчурні компанії ретельно розглядають пропозиції, звертаючи увагу, перш за все, на профіль діяльності компанії, її керівництво, перспективність і окупність запропонованих проєктів. Зазвичай у нових компаній основні проблеми виникають з керівництвом, яке в очах потенційного інвестора виглядає малодосвідченим. Саме тому венчурні компанії часто включають в керівництво клієнтів своїх менеджерів, які не просто спостерігають за діяльністю «підопічних», а й беруть участь у прийнятті всіх ключових рішень, призначають або звільняють людей з керівних посад. Після певного періоду (обумовленого сторонами при укладанні угоди), зазвичай через два-чотири роки, венчурні компанії разом із високим прибутком можуть відшкодувати вкладення, продавши свій пакет акцій, коли цінні папери компанії-клієнта почнуть котируватися на фондовій біржі.

Постійний приплив венчурного капіталу і комп'ютерний бум створили в Силіконовій долині понад 500 тисяч робочих місць. Щорічні обсяги коштів, що вкладаються американськими венчурними компаніями в нові технології, постійно зростають. Не останню роль в цьому відіграє законодавство США, що

знімає з новоутворених компаній частину податкового тягаря, стимулюючи тим самим приплив вільного капіталу. При венчурному фінансуванні проектів долини 20-30% нових підприємств дають фактичний дохід у 200-300%, 10-20% стають банкрутами, решта, що залишилися, показують норму прибутковості близько 40%. Ніде в світі так багато людей за такий незначний період часу не ставали мільйонерами. І це притягує в долину все більше грошей [19].

Силіконова долина є безпрецедентним явищем, глобальним епіцентром хай-тек інновацій. Упродовж десятиліть інші регіони світу намагалися наслідувати цей досвід, але не могли навіть наблизитися до ефективності моделі Силіконової долини. Виникли десятки подібних проектів – у Франції, Німеччині, Іспанії, Британії – але всі вони завершувалися лише створенням типових технопарків. Жодного дива, подібного до «інноваційного вибуху», за межами невеликої долини в Каліфорнії не відбулося.

Японія – країна з високим рівнем розвитку інновацій. Там розповсюджені регіональні кластери. Одні із найбільших кластерів Японії є долина Саппоро, Хоккайдо [20; 21].

Освіта та розвиток Долини Саппоро розпочалася ще в 1976 році з організації доцентом університету Хокайдо Йосінао Аокі «Групи мікрокомп'ютерних досліджень Хоккайдо». Багато студентів університету Хоккайдо з цієї групи стали успішними комерційними компаніями, що призвело до створення кластеру Долина Саппоро. Кластер є засновником таких компаній в комп'ютерній галузі, як B.U.G., Hudson і DB Soft. Вони були інкубатором для створення ще більшої кількості компаній.

Зараз долина Саппоро є інкубатором для створення системи для смартфонів, програмного забезпечення смартфонів та всім, що пов'язано зі смартфонами.

В табл. 2.1 ми проаналізували ВВП Японії з 2016 по 2021 роки.

Таблиця 2.1

Темпи зростання ВВП у 2016-2021 роках
(створено автором на основі джерела [22])

Рік	ВВП, трлн. \$	Темп зростання ВВП, %
2016	5,004	-
2017	4,931	0,985
2018	5,038	1,022
2019	5,123	1,017
2020	5,04	0,984
2021	4,937	0,980

З табл. 2.1 ми бачимо, що в 2021 році ВВП зменшився у порівнянні з 2020 роком.

На рис. 2.1 ми проаналізували темп зростання ВВП з 2016 по 2021 роки.

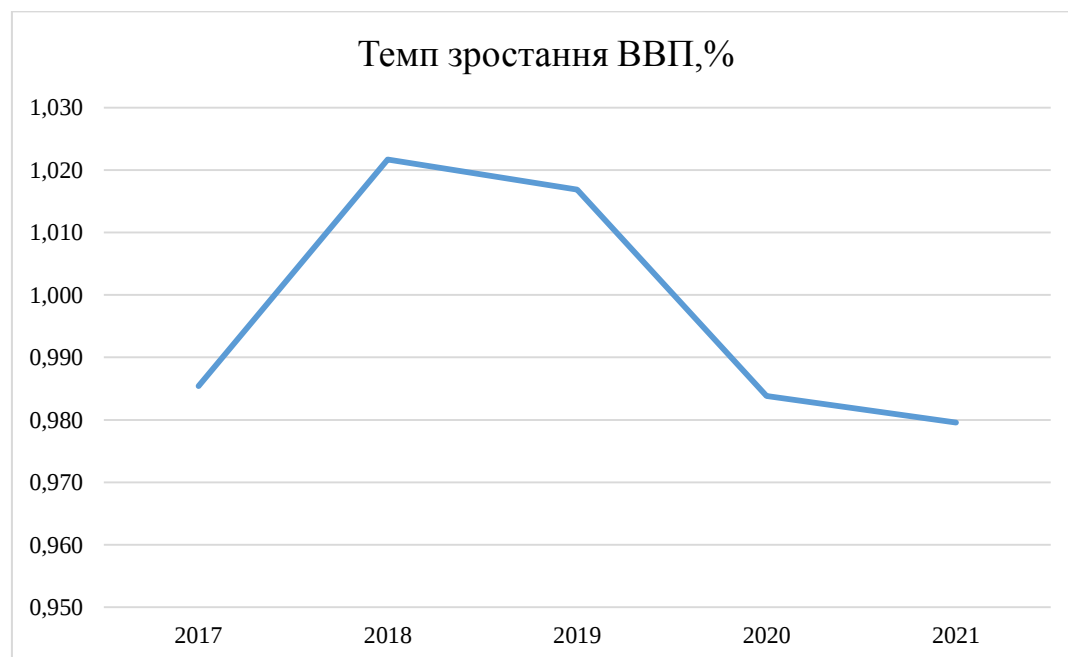

Рис. 2.1. Темп зростання ВВП (створено автором на основі джерела [22])

З рис. 2.1 ми бачимо, що в 2019 році почалося різке зниження ВВП в Японії. В 2021 році він знизився до максимально низького із всіх проаналізованих років.

Отже, США та Японія – країни з високим рівнем розвитку інновацій. Там розповсюджені регіональні кластери. Одним із найбільших кластерів США є Кремнієва долина, а у Японії – долина Саппоро, Хоккайдо. Зараз долина Саппоро є інкубатором для створення системи для смартфонів, програмного забезпечення смартфонів та всім, що пов'язано зі смартфонами.

2.3. Особливості процесів кластеризації в Україні

В Україні досвід створення кластерів формується в умовах нейтральної державної політики. Відсутність державних і відповідно регіональних механізмів стимулювання кластерів призвело до того, що держава виконує функцію спостерігача, а не ініціатора.

В Україні створення кластерів активно почало в 1992 році після проголошення незалежності нашої держави. Першим кластером в Україні була створена в липні 1998 року асоціація «Поділля Перший» на Поділлі, який очолив ректор Національного Університету Поділля Сілін Радомир. На основі даного кластеру було створено в 1999 році Центр Соціально-економічних досліджень Поділля. В Житомирі в тому же році був створений перший будівельний кластер в Україні [23; 24]. У 2000-2001 роках створено та офіційно зареєстровано громадські об'єднання «Будівельний кластер» та «Швейний кластер», а також «Туристичний кластер «Кам'янець». У 2002-2003 роках утворено туристичний кластер «Кам'янецький дивокрай» у Кам'янець-Подільському районі та кластер сільського «зеленого» туризму в Шепетівському районі, у 2006 році – громадську організацію «Екокласт «Зелені Товтри» у Кам'янець-Подільському районі [25].

Східний регіон України представлено кластерами у Харківській та Луганській областях. У 2007 році утворено будівельний кластер за участю Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури та ВАТ «Харківський регіональний фонд підтримки підприємництва». Головною метою даного кластера є налагодження співпраці у сфері проектування та будівництва [26].

У 2009 році у м. Рівному створено регіональний агропромисловий інноваційний кластер «Агроінновації», засновниками якого є 4 органи державної влади, 3 наукові організації та вищі навчальні заклади, 5 виробничих підприємств Рівненщини та 3 інноваційні структури і сервісні установи. Мета цього кластера – об'єднання зусиль, координація дій та реалізація спільних заходів у питаннях розроблення і впровадження інновацій в агропромисловому комплексі Рівненської області. У 2011 році у Вінницькій області в рамках Проєкту підтримки сталого регіонального розвитку (SSRD), який фінансується ЄС, утворено переробно-харчовий кластер. Діяльність кластера сприяє створенню в цій області мережі фермерських господарств у рамках кооперативних утворень, розбудові партнерських відносин між виробниками та переробниками сільськогосподарської продукції.

Після такого впровадження в Україні почали створюватися активно кластери, які перебували на першій стадії розвитку кластеризації економіки. Але за 31 рік незалежності України кластеризація економіки так і залишилася на першій стадії економіки.

В Україні зараз активно розвиваються кластери в галузі ІТ технологій та сільського господарства. Наприклад, Харківський ІТ-кластер та Львівський ІТ-кластер.

Україна стимулює розвиток кластерів на національному рівні через реалізацію постанов Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року №695 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027

роки» та від 3 березня 2021 року №179 «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» [27; 28]. Але на законодавчому рівні в Україні й досі не затверджено визначення кластерів та основні заходи щодо стимулювання та роботи з ними, що постає дуже важливим питанням в напрямку подальшого розвитку кластеризації вітчизняної економіки.

Для аналізу ефективності діяльності кластерів в Україні порівняємо показники ВВП, прямих іноземних інвестицій, темпу безробіття в країні.

В табл. 2.2 показано темпи зростання реального та номінального ВВП [29; 30].

Таблиця 2.2

Темп зростання номінального та реального ВВП
(створено автором на основі джерел [29; 30])

Рік	Реальний ВВП, млн. грн.	Номінальний ВВП, млн. грн.	Темп зростання реального ВВП, %	Темп зростання номінального ВВП, %	Різниця ВВП, млн. грн
2016	2034430	2383182	-	-	348752
2017	2445587	2982920	1,202	1,252	537333
2018	3083409	3558706	1,261	1,193	475297
2019	3675728	3974564	1,192	1,117	298836
2020	3818456	4194102	1,039	1,055	375646
2021	4363582	5459574	1,143	1,302	1095992

З табл. 2.2 ми бачимо, що показник ВВП завжди становив приблизно 1,2-1,3 %. Це означає, що Україна незначними темпами, але все ж нарощувала ВВП.

На рис. 2.2 представлено графік темпів зростання номінального та реального ВВП.

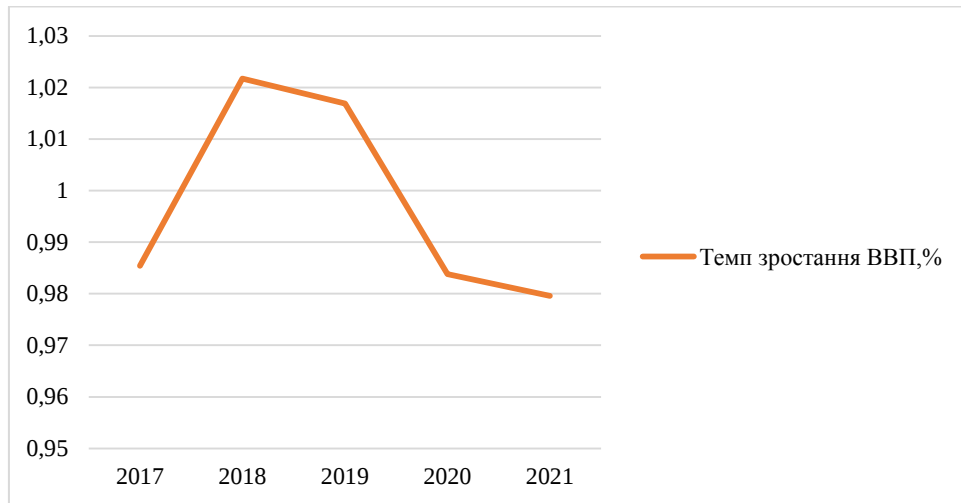

Рис. 2.2. Графік темпів зростання ВВП у 2016-2021 роках
(створено автором на основі джерел [29; 30])

У табл. 2.3 проаналізовано безробіття в Україні, на підставі чого представлено графік рівня безробіття в країні (рис. 2.3).

Таблиця 2.3

Темпи зростання економічно активного населення та безробітних, рівень безробіття за 2016-2021 роки (створено автором на основі джерел [31; 32])

Рік	Економічно активне населення, тис. люд.	Безробітне населення, тис. люд.	Темп зростання економічно активного населення, %	Темп зростання безробітного населення, %	Рівень безробіття, %
2016	17303,6	1677,5	-	-	9,7
2017	17193,2	1697,3	0,994	1,012	9,9
2018	17296,2	1577,6	1,006	0,929	9,1
2019	17381,8	1486,9	1,005	0,943	8,6
2020	16917,8	1673,3	0,973	1,125	9,9
2021	16666,8	1709,5	0,985	1,022	10,3

З цього ми бачимо, що безробітного населення було більше в 2021 році ніж у 2020. Це вказує нам на тенденцію зростання безробіття.

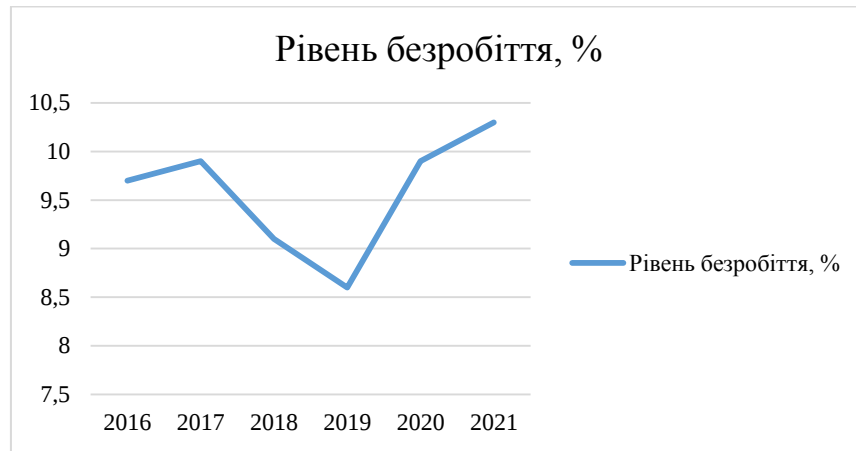

Рис. 2.3. Графік рівня безробіття в Україні з 2016 по 2021 роки
(створено автором на основі джерел [31; 32])

За цим графіком видно, що найбільше рівень безробіття знизився в 2019 році, а найбільше підвищився в 2021 році; найбільше безробітного населення зростало в 2020 році.

У табл. 2.4 проаналізовано обсяг прямих іноземних інвестицій в Україні та побудовано графік їх сальдо з 2016 по 2021 рік (рис. 2.4).

Таблиця 2.4

Обсяг прямих іноземних інвестицій в Україні з 2016 по 2021 рік
(створено автором на основі джерел [31; 32])

Рік	Внутрішні прямі іноземні інвестиції, млн. \$	Зовнішні прямі іноземні інвестиції, млн. \$	Темп зростання внутрішніх прямих іноземних інвестицій, %	Темп зростання зовнішніх прямих іноземних інвестицій, %	Сальдо, млн. \$
2016	3810	16	-	-	3794
2017	3692	8	0,97	0,50	3684
2018	4455	-5	1,21	-0,63	4460
2019	5860	648	1,32	-129,60	5212
2020	-868	82	-0,15	0,13	-950
2021	6687	-198	-7,70	-2,41	6885

З табл. 2.4 бачимо, що найменший темп зростання внутрішніх прямих іноземних інвестицій спостерігався в 2021 році, а найбільший – в 2019 році. Найменший темп зростання зовнішніх прямих іноземних інвестицій був у 2019 році, а найбільший – в 2017 році.

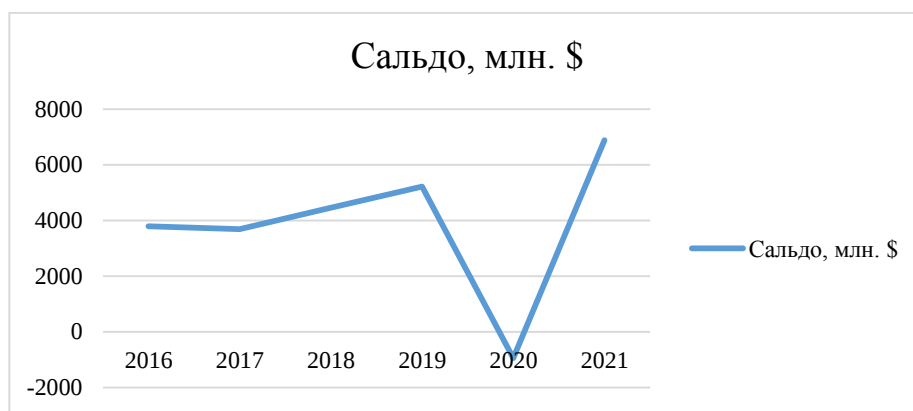

Рис. 2.4. Графік сальдо прямих іноземних інвестицій
(створено автором на основі джерел [31; 32])

З рис. 2.4 видно, що в 2020 році сальдо почало різко зменшуватися та було найменшим за всі проаналізовані роки. В 2021 році сальдо почало різко зростати і було найбільшим за всі проаналізовані роки.

Отже, в Україні досвід створення кластерів формується в умовах нейтральної державної політики. При цьому досвід розвитку кластерних ініціатив на Поділлі, в Прикарпатті, Поліссі і в інших регіонах свідчить, що формування сучасних партнерських відносин між державними органами, діловими колами, а також науковими і освітніми центрами є комплексним процесом. Також цей досвід засвідчує те, що конкурентоспроможність – це не статичний стан країни, регіону чи галузі, а надзвичайно динамічний процес реалізації зусиль заради високої продуктивності шляхом ефективного використання інтелектуальних, природних і технологічних ресурсів території, регіону та їх кластерів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Доведено, що стратегічні кластерні альтернативи визначаються національними особливостями та прийнятою кластерною концепцією, а кластерні політики країн різняться за рівнем втручання уряду у процес кластеризації.

2. На прикладі досвіду реалізації кластерних ініціатив в США та Японії встановлено, що можливість через кластеризацію формувати необхідну критичну масу у певних сферах діяльності дозволяє кластерам презентувати як унікальність, так і працеспроможність будь-якої національної, регіональної або територіальної економіки витримувати тиск з боку конкурентів.

3. Незважаючи на всі проблеми й труднощі, які переживала Україна за останні роки, доведено, що процес кластеризації в Україні був цілком динамічним і подавав надію на успіх. При цьому треба відмітити і таку важливу деталь. Аналізуючи сценарій процесу кластеризації в Україні за останнє десятиріччя, ми повинні постійно відчувати його унікальність – бюджет України поки що не торкнувся цього важливого компонента соціально-економічного розвитку країни. В той же час світова практика свідчить про протилежне.

РОЗДІЛ 3.

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ КЛАСТЕРНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

3.1. Ключові проблеми кластерного розвитку в Україні

Україна знаходиться наразі в непростих умовах через довготривалий конфлікт із Росією. Це збільшує значно проблеми, які й до того існували саме в напрямку переходу України від централізованої планової до ринкової економіки, де шлях виявився більш складним, ніж очікувалось експертами і політиками.

В Україні у 2022 році скоротилося ВВП у порівнянні з 2021 роком через знищення багатьох підприємств. Це призвело до проблеми безробіття в країні. Причини скорочення ВВП зображено на рис. 3.1.

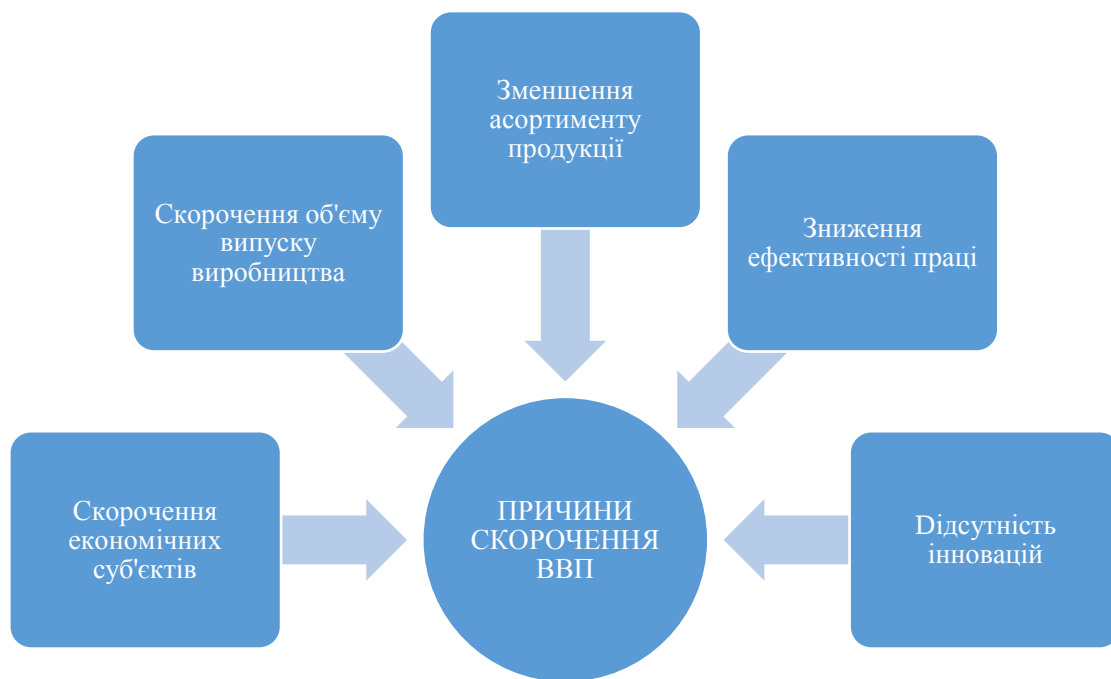

Рис. 3.1. Причини скорочення ВВП (розробка автора)

Після проблем з безробіттям в Україні виникла проблема відсутності економічного зростання в регіонах. Це вплинуло на всіх суб'єктів

господарювання. Багато суб'єктів просто збанкрутували чи вимушені були переїхати до більш безпечних регіонів. В Україні виникли проблеми з значним дефіцитом бюджету.

І в цих складних умовах в свідомості та поведінці громадян України, в тому числі у представників влади, керівників підприємств і різних закладів, продовжуються процеси зростання інтересу до засвоєння передових сучасних технологій в діловій активності. У зв'язку з цим впровадження кластерної моделі об'єднання підприємств і організацій найкраще допомагає зростанню ділової активності підприємницьких структур і подоланню негативних факторів, які впливають на розвиток української економіки. Проте відсутність законодавчого регулювання кластерів негативно впливає на імідж України на світовій арені. Адже законом України не визначено поняття ні кластерів, ні кластерної програми. В Україні не затверджено процедуру подання заявки, процедуру відбору кандидатів на кластерну програму та процес надання інвестицій переможцю-кандидату кластерної програми.

Відсутність органів контролю за кластерами є негативною ознакою відсутності в країні кластерної політики. Що є негативним та недопустимим явищем для країни, яка прагне стати членом ЄС.

Низький рівень інформаційної політики у сфері кластерів є наслідком відсутності будь-якого законодавчого контролю в сфері кластерної політики держави та відсутності інтересу в держави до питань кластерної політики через те, що вона вирішує всі проблеми більше через державний рівень, а не місцевий.

Не зважаючи на довгий період існування, кластерний рух в Україні є слабо організованим й на національному рівні. Кластерний розвиток слабо підтримується державою – до 2020 року в нас не було відповідальних органів в центральному уряді, відповідних національних політик чи програм розвитку.

В країні діють близько 50 кластерних ініціатив та кластерів, 22 з них є на платформі ЕССР й в останні роки відбувається значна активізація на

регіональному рівні [33].

Умовно, за критерієм рівня розвитку та самоорганізації можна виділити 3 групи організацій:

1. Найбільш розвинутими та масовими є ІТ-кластери, серед яких за рівнем організації та масштабами діяльності виділяються Львівський та Харківський ІТ-кластери. Вони мають розвинений штат, імідж соціально-відповідальних організацій, ведуть регулярну діяльність зі своїми членами, включно з різними проєктами розвитку бізнесу й тісно взаємодіють з місцевою владою в різних регіональних ініціативах. Серед особливостей цих кластерів – домінування аутсорсингових організацій та виключна орієнтація на зарубіжні ринки. Наслідком цього є слабка інтеграція з іншими економічними секторами свого регіону, а також імідж конкурентів в боротьбі за таланти з промисловими секторами. Серед промислових кластерів відомими є кластери автомобільної галузі «Закарпаття», Херсонський бізнес-кластер (інжиніринг) та меблевий кластер Рівненщини.

2. Друга група – це переважна більшість кластерних ініціатив. Зазвичай, це структури, які мають 1-2 координаторів й ведуть різноманітну діяльність в залежності від типу галузі та регіону. До цього сегменту ми відносимо й добре організовані національні структури, як Український органічний кластер чи асоціація підприємств промислової автоматизації України, які об'єднують відповідних виробників на національному рівні. За критеріями виробничої кооперації, співпраці, орієнтації на експорт та впливу на розвиток кластерних політик – вони є ближчими до кластерних структур, ніж до галузевих асоціацій.

3. Нерегулярні та-або «заморожені кластери» – третя група організацій. Мова про кластерні ініціативи, які ведуть нерегулярну діяльність, або взагалі є «замороженими», тобто не діючими організаціями. Прикладом останньої є кластер «Мехатроніка» (м. Харків), створений в 2016 році і який мав об'єднати ряд виробників авіаційної галузі.

Останні роки кластерний рух в Україні демонструє досить високу динаміку розвитку, принаймі зовні, але водночас має ряд недоліків (рис. 3.2).

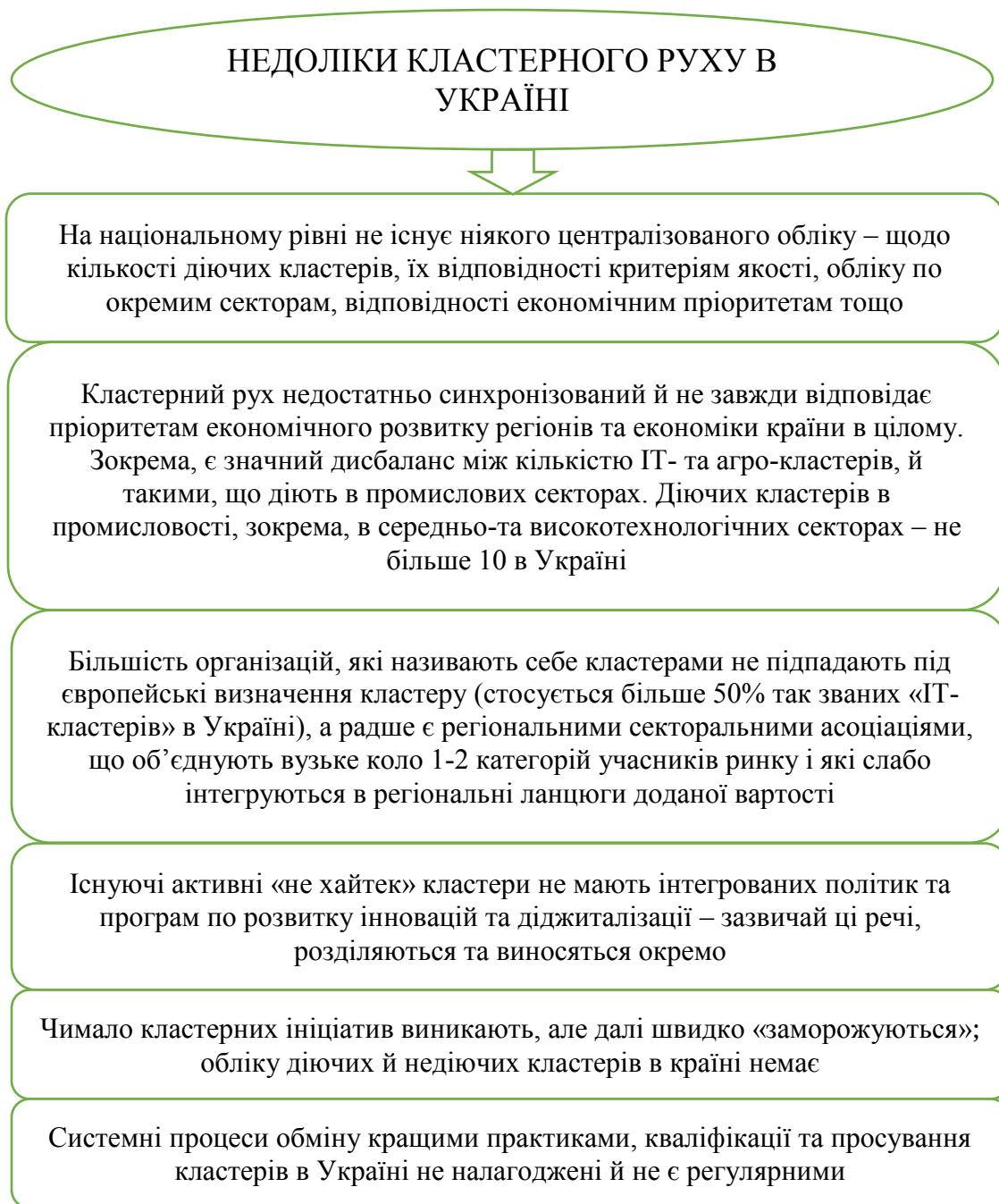

Рис. 3.2. Ключові проблеми кластерного розвитку в Україні
(створено автором на основі джерела [33])

Головною причиною цього стану є відсутність узгоджених та діючих

політик національного рівня, а також відповідальних національних органів. Найбільшим негативним чинником впливу є відсутність в державі сучасної промислової стратегії та політики – саме там мала б фігурувати кластерна політика, як один з головних інструментів розвитку промисловості та промислових інновацій на регіональному рівні.

Наслідком цього стану є слабкий вклад та роль кластерів в розвитку економіки країни – галузеві асоціації за рівнем розвитку значно переважають кластери, особливо, в промисловості. Водночас, галузеві асоціації займаються, головним чином, лобіюванням інтересів своїх членів, а не налагодженням виробничої кооперації, інноваціями та-чи експортом. Типовими прикладами таких лобістських організацій є ITUkraine чи Федерація роботодавців України. Професійний лобізм, власне, не є «ганджем» сам по собі – обидві вищенаведені організації роблять дуже багато корисних речей для розвитку хайтек та промисловості відповідно.

Отже, кластерний рух дає можливість швидко подолати більшість перепон, які існували та накопичуються в зв'язку з військовими діями в економіці України.

3.2. Напрями впровадження в Україні світового досвіду використання кластерів як інструменту підвищення конкурентоспроможності національної економіки

Світова практика показала, що кластеризація економіки обумовлює і справляє вирішальний вплив на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності. В цьому полягає новий економічний феномен, який дозволяє протистояти натиску глобальної конкуренції й належним чином відповідати вимогам національного і регіонального розвитку.

Із закордонного досвіду формування та розвитку регіональних кластерів можна виділити головні аспекти національної економіки, на які впливає кластерна політика [34]:

1. Кластерна політика дозволяє враховувати місцеві ринкові особливості та виробляти ефективні адресні програми з розвитку конкурентного ринку та підвищення конкурентоспроможності підприємств.

2. Кластерна політика здійснюється в умовах взаємодії органів державної влади, бізнесу та установ науки та освіти.

3. Кластерна політика створює умови для розвитку малого та середнього бізнесу, що особливо важливо в умовах продовження банкрутства промислових підприємств та зростання безробіття.

4. Регіональний кластер сприймається як ядро інноваційно орієнтованої економіки та є інструментом, що володіє мультиплікаційним ефектом, спрямованим на підвищення конкурентоспроможності регіону.

В економічному розвитку передових країн є загальна закономірність, вивчена М. Портером при дослідженні умов розвитку та діяльності ста найбільш конкурентоспроможних угруповань підприємств, розташованих у різних країнах світу [34]. Насамперед вона проявляється в успішному розвитку малих та середніх підприємств на основі широкого співробітництва з лідируючими великими фірмами виробничих, науково-технічних та комерційних сферах. По-друге, підвищується увага місцевих організацій до регіональних виробничих систем. По-третє, в якості об'єкта промислової політики стають кластерні утворення, головною метою яких стає підвищення конкурентоспроможності території та країни. Суть кластерної концепції полягає у реалізації консолідованого потенціалу регіонів, територія яких є основою для розвитку міжнародної співпраці, та можливість реалізації конкурентних переваг на територіях за рахунок інтеграції всіх видів діяльності.

У міжнародній практиці можна виділити чотири варіанти кластерної політики в залежності від ролі держави: каталітична кластерна політика, коли уряд зводить зацікавлені сторони та забезпечує обмежену фінансову підтримку проєкту; підтримуюча кластерна політика, за якої каталітична функція держави доповнюється його інвестиціями в інфраструктуру регіонів, освіту, тренінг та маркетинг для стимулювання розвитку кластерів; директивна кластерна політика, коли підтримуюча функція держави доповнюється проведенням спеціальних програм, націлених на трансформацію спеціалізації регіонів через розвиток кластерів; інтервенціоністська кластерна політика, за якої уряд поряд із виконанням своєї директивної функції переймає у приватного сектору відповідальність за прийняття рішення про подальший розвиток кластерів та у вигляді трансфертів, субсидій, обмежень чи регулювання, а також активного контролю над фірмами у кластері, формує його спеціалізацію [35].

Регіональні кластери відрізняють національні особливості як формування, так і розвитку, але практично повсюди в основі кластерного розвитку лежить малий і середній бізнес.

У Франції, з метою розвитку малого інноваційного бізнесу, акцент зроблено на зміцнення зв'язків між університетами та промисловістю, а всі дослідження в області інновацій мають державну підтримку та виконуються на замовлення національної агенції планування.

У США кластерний підхід покладено в основу стратегії розвитку регіональних економік [36].

У світовій практиці кластерна політика формується як на національному, так і на регіональному рівнях. Наприклад, в Австрії, Данії та Іспанії кластерна політика існує практично лише на регіональному рівні. У країнах, де приділяється велика увага кластерної політики на національному рівні, вона також є важливою і на рівні регіонів [37; 38].

Реалізація кластерного підходу – це, перш за все, нова управлінська технологія, що дозволяє за рахунок покращення гнучкої мережевої взаємодії підвищити конкурентоспроможність як окремого регіону чи галузі, так і держави загалом.

Багато розвинених країн все активніше використовують кластерний підхід у підтримці найбільш перспективних напрямів і форм підприємницької діяльності в областях, де очікується технологічний прорив. Причому інноваційна орієнтованість кластерів сприяє зростанню конкурентоспроможності національної економіки. Кластери дали значний імпульс розвитку регіонам тих країн, які застосували ці підходи [39].

Досвід проведення кластерної політики у різних країнах дозволяє виділити як позитивний досвід, так і невирішені питання, у тому числі й характерні для умов України.

1. Кластер як економічна система виникає і набуває того чи іншого вигляду під впливом реальних початкових умов у регіоні: наявного виробничого, інноваційного та ринкового потенціалу, історичних випадковостей, стратегій розвитку підприємств, розвиненості зв'язків у регіоні, стадії соціально-економічного розвитку, конкуренції та інших умов.

2. Важливе значення у досягненні результатів від реалізації кластерної політики має наявність механізмів державної підтримки та стимулювання кластерних ініціатив. Питання ефективності прямого бюджетного фінансування кластерів серед експертів є дискусійним.

3. Посилення акценту на субсидії заохочує практику, що склалася, відповідно до якої основні очікування орієнтовані на отримання додаткових бюджетних коштів. У таких умовах створюється небезпека, що регіональна влада полюватиме за бюджетними коштами та почнуть створювати кластери без достатнього економічного обґрунтування та без урахування національних інтересів.

4. Для створення сприятливого фінансового клімату у діяльності інноваційних кластерів важливе опрацювання питань про пільгове довгострокове кредитування реалізованих ними проєктів, можливості отримання пільгових довгострокових кредитів на проєкти технічного переозброєння, реінжинірингу та розширення виробничих потужностей, надання податкових пільг тощо.

5. Для розвитку кластерних ініціатив необхідно створення дієвої нормативно-правової та законодавчої бази, без яких неможливо опрацювати юридичну складову кластерних структур. Гальмує процес кластеризації низький рівень розвитку малого підприємництва, особливо інноваційного. Кластерний підхід може стати частиною регіональних стратегій інноваційного розвитку, що розробляються. Однак такі стратегії поки що перебувають у стадії формування, що суттєво ускладнює прийняття ефективних рішень під час створення інноваційних кластерів.

Основними проблемами кластеризації в Україні на сучасному етапі є, як вже зазначалося у підрозділі 3.1 кваліфікаційної роботи, відсутність законодавчого врегулювання питань щодо організації та провадження діяльності кластерів, відсутність органів контролю за кластерами, низький рівень інформаційної політики у сфері кластеризації, недостатній рівень інновацій та відсутність інтересу (через військові дії в Україні) в фінансуванні українських кластерів. Війна, яка триває в Україні, вимагає максимальної мобілізації економічних, промислових, військових та фінансових ресурсів країни. Мова тут йде про запуск формату співпраці «Кластери України» – «Кластери ЄС та світу» (Clusters4Ukraine) [40].

На нашу думку, саме створення у перші дні війни українського кластерного альянсу (далі – УКА) – мультигалузевої загальнонаціональної спілки підприємств, бізнес-об'єднань, кластерів та кластерних організацій України, що прагнуть до підвищення своєї конкурентоспроможності шляхом

впровадження засад кластерної кооперації, індустріальних, цифрових та зелених інновацій автоматизації й ефективної взаємодії з державою, є вимогою часу.

До УКА наразі входять 32 кластери та асоціації кластерного типу, які об'єднують 1800 підприємств України [41].

Отже, очевидно, що кластери України мають сьогодні об'єднатись та мобілізуватись з метою виконання першочергових завдань:

1) підтримати Збройні сили України та наш оборонно-промисловий комплекс шляхом надання необхідної підтримки в сфері виробництва, логістики та інфраструктури;

2) підтримати економічну життєдіяльність учасників кластерних спільнот, максимально протистояти розпаду та-чи еміграції співробітників малих та середніх підприємств;

3) підготувати та мобілізувати кластери до масштабних проєктів надання допомоги ЄС з відновлення інфраструктури після закінчення війни.

В Україні сформувались об'єктивні умови для позитивних змін в розвитку економіки у воєнний та післявоєнний час. Розвиток кластерних ініціатив в Україні виявив необхідність здійснення в перспективі наступних кроків:

– розробити, затвердити та забезпечити реалізацію національної стратегії і програми підвищення конкурентоспроможності України та її регіонів на основі формування і розвитку інноваційних кластерних структур;

– забезпечити законодавчу роботу в Україні по формуванню сприятливого для розвитку підприємництва ділового середовища з особливим акцентом на співпрацю влади, бізнесу, науки, освіти і громадських організацій в інноваційних мережевих структурах;

– забезпечити впровадження в Україні інноваційних освітніх програм для університетів, інститутів та загальноосвітніх шкіл, а також для бізнес-інкубаторів для підготовки та перепідготовки фахівців, що беруть чи мають брати участь у розвитку і функціонуванні інноваційних мережевих структур;

- провести фундаментальні дослідження в напрямі визначення пріоритетів формування в Україні національних і регіональних інноваційних виробничих кластерів;

- створити національну і регіональні ради конкурентоспроможності, які повинні координувати розробку і виконання проєктів інноваційних кластерних об'єднань, реалізацію найважливіших для країни кластерних ініціатив;

- всіляко сприяти розвитку міжнародної співпраці кластерів України.

Таким чином, кластери – це не тільки інструмент зростання в нормальних умовах. Кластери як організовані, високоадаптивні структури є не менш потужним інструментом протидії кризовим явищам, а важкі часи у нас всіх ще попереду.

3.3. Кластерна ідея в інноваційній політиці України

Як відомо, будь-який економічний кластер складається з об'єктів, схема з'єднання яких утворює структуру. У елементах протікають процеси – потоки одних вимірних величин під впливом інших вимірних величин. У процесі функціонування кластера підвищення ефективності його роботи можлива зміна процесів, які у ньому, і навіть складу учасників, утворюють структуру кластера.

Можливою формою міжнародного співробітництва у сфері інноваційного розвитку може стати система міжнародних інноваційних кластерів (далі – МІК), які мають статус корпорацій. Схему такої організаційної структури представлено на рис. 3.3.

Особливостями даного виду кластера є:

- відсутня географічна відокремленість учасників кластера;
- як власник на пайових умовах, крім підприємницьких суб'єктів, виступає Міжнародний фонд сприяння інноваційному розвитку;

– названі інститути державного рівня – є керуючими суб'єктами міжнародних інноваційних кластерів.

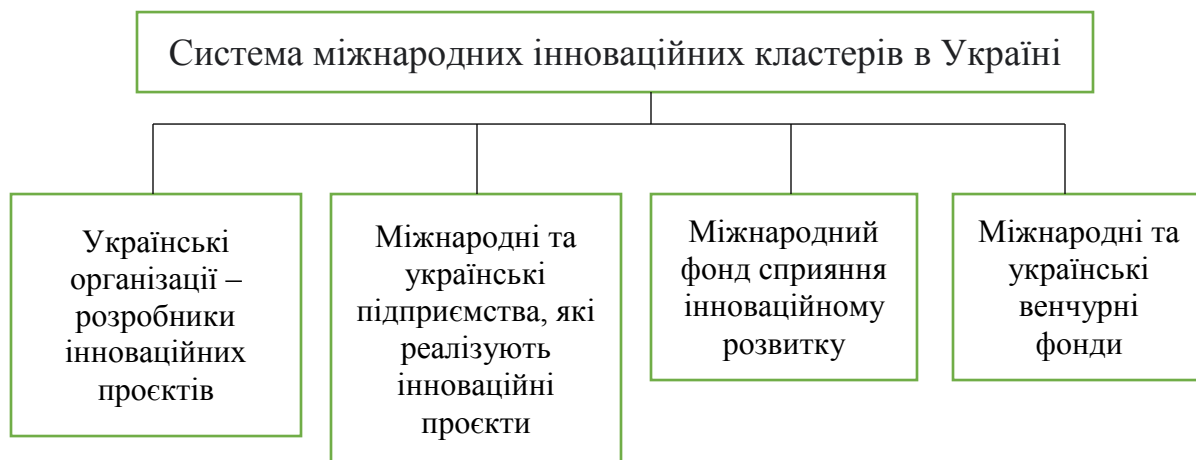

Рис. 3.3. Структура міжнародного інноваційного кластера в Україні
(розробка автора)

Функції, що виконуються кожним із зазначених вище суб'єктів міжнародного інноваційного кластера, представлені у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Функції суб'єктів міжнародного інноваційного кластера в Україні

Українські організації – розробники інноваційних проєктів	
Функції	Вироблення інноваційних ідей. Розробка проєктів реалізації інноваційних ідей. Підготовка бізнес-планів до реалізації інноваційних проєктів. Участь у пошуку партнерів кластерного інноваційного холдингу загальнодержавного призначення. Участь в обговоренні з партнерами умов спільного співробітництва у межах наукового кластера. Консультавання персоналу підприємства, що займається впровадженням та реалізацією інноваційного проєкту щодо впровадження розробленого проєкту. Консультавання персоналу підприємства, що займається

	впровадженням та реалізацією інноваційного проєкту щодо обслуговування об'єкта розробки. Усунення недоліків та неполадок об'єкта розробки. Підготовка технічного паспорта до експлуатації об'єкта розробки. Консультавання персоналу підприємства, що займається впровадженням та реалізацією інноваційного проєкту щодо підбору необхідного обладнання.
Міжнародні та українські підприємства, які реалізують інноваційні проєкти	
Функції	Перевірка бізнес-плану, підготовленого розробником. Оцінка економічної ефективності проєкту. Оцінка вартості інноваційного проєкту та узгодження її з розробником. Підготовка технічної бази запровадження інноваційного проєкту. Впровадження інноваційного проєкту. Організація сертифікації (якщо це продукція). Обслуговує об'єкт розробки. Проведення рекламної кампанії та просування інноваційної продукції на ринок. Організація продажів інноваційної продукції. Консультавання покупців та замовників з питань експлуатації інноваційної продукції. Ухвалення претензій від покупця щодо недоліків чи неполадок реалізованої продукції протягом гарантійного терміну. Виправлення несправностей реалізованої продукції або її заміна протягом гарантійного терміну. Розподіл доходів від продажу інноваційної продукції між учасниками МІК.
Міжнародний фонд сприяння інноваційному розвитку	
Функції	Своєчасне здійснення інвестицій в інноваційні проєкти – об'єкти діяльності МІК на заздалегідь обумовлених умовах без права виведення інвестиційного капіталу до досягнення проєктом стадії розширення.

Міжнародні та українські венчурні фонди	
Функції	Розробка регламентів роботи МІК.
	Участь у співфінансуванні МІК.
	Методологічний супровід діяльності МІК.

Стратегічно важливим напрямом державної політики у сучасних умовах є інноваційний розвиток економіки, що створює основу динамічного, якісного зростання національного господарства, визначає його конкурентоспроможність на міжнародному ринку, загальну життєздатність.

Загалом з урахуванням можливостей, які забезпечать розвиток нанотехнологій, ця галузь знань може претендувати на статус нової техніко-економічної парадигми глобального розвитку.

У зв'язку з цим сучасні тенденції економічної політики провідних країн світу відображають активні державні зусилля щодо створення наноіндустрії, її сприйняття як одного з найважливіших та пріоритетних напрямів інноваційного розвитку. Останні роки ознаменувалися бурхливим зростанням інтересу до нанотехнологій.

Отже, на нашу думку, процес формування міжнародного інноваційного кластера в Україні стратегічно обумовлений галуззю та вибором виду створюваного кластера:

- інфраструктурно-інноваційний кластер (основна перевага даного кластеру пов'язана з тим, що він формується навколо системи гарантованого споживання продукції);

- кластер нанотехнологій – ґрунтується на створенні на базі принципово нових фізичних принципів та ефектів, що не існують зараз інфраструктур. Основний недолік даного кластера у тому, що ніколи заздалегідь неможливо прорахувати гарантований попит з його продукцію. Тому формування даного кластера доцільно здійснювати лише під гарантії держави;

- кластер «запозичення технологічної платформи»;
- створення промисловості з перетворення існуючих типів промисловості.

Основна складність побудови даного кластера полягає у складній системі погоджень фінансово-організаційних рішень.

Поряд з цим проведений аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених дозволяє зробити висновок про відсутність єдиної методики формування кластера через певні економічні, політичні та соціальні фактори. Формування кластера складається з кількох етапів, на кожному з яких вирішуються певні завдання.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Доведено, що в Україні не достатній практичний досвід кластерного управління і немає відповідної нормативно-правової бази. Проте, що у кластерів велике майбутнє, свідчать як зарубіжний досвід в сфері планування кластерів, так і практика перших спроб та зусиль, спрямованих на кластеризацію в регіонах України.

2. Встановлено, що конкурентоспроможність України в значній мірі буде залежати від того, як оперативно надалі формуватиметься та розгортатиметься модель підтримки та розвитку сучасних інтеграційних систем та їх невід’ємної частини – кластерних структур та систем міжкластерної взаємодії бізнес-мереж.

3. Обґрунтовано, що можливою формою міжнародного співробітництва у сфері інноваційного розвитку в Україні може стати система міжнародних інноваційних кластерів.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі розв'язане завдання щодо розробки теоретико-методичних засад кластерної політики як засобу підвищення конкурентоспроможності країн та на цій основі – надання практичних рекомендації щодо кластерного розвитку за сучасних умов функціонування світового господарства. Основні висновки теоретичного і прикладного характеру, одержані в ході дослідження, полягають у такому:

1. Внаслідок розгляду сутності та ролі кластерів у підвищенні конкурентоспроможності країн встановлено, що кластери поділяються за багатьма ознаками на безліч видів. Найважливіші класифікаційні ознаки кластерів є за галузевою специфікою діяльності кластерів, за масштабом впливу та за ступенем розвитку. Запропоноване групування дозволяє більш інформативно систематизувати теоретико-методичні основи формування кластерів, відображаючи у самих назвах основні визначальні причини формування кластерів.

2. У ході дослідження моделей та механізмів формування кластерних ініціатив встановлено, що науковці виділяють японську, італійську, фінську, індійсько-китайську та північно-американську модель формування кластерів. Для з'ясування ролі держави в процесі кластерного розвитку економічних систем визначено, що кластер може виникати і без участі держави, але на сучасному етапі розвитку світової економіки та викликів глобалізації держава має брати активну участь у підтримці формування і розвитку кластерів шляхом участі у ньому органів державної влади та управління різних рівнів, науково-освітніх і науково-дослідних установ та громадськості.

3. Встановлено, що основними суб'єктами кластерної політики є органи управління наднаціонального, національного та регіонального рівня. Об'єктами кластерної політики виступає зростання валового продукту та його темпу,

зростання конкурентоспроможності підприємства, питома вага інновацій в кластері. Доведено, що першою умовою для створення кластерів є залучення представників національної, регіональної та місцевої влади, які, маючи свої інтереси в ході розвитку територій, володіють достатніми важелями для впливу на ситуацію в регіоні. Друга умова вказує про необхідність залучення до процесу роботи над створенням кластерів в регіоні громадськості в особі представників підприємств, населення, громадських організацій.

4. Доведено, що стратегічні кластерні альтернативи визначаються національними особливостями та прийнятою кластерною концепцією, а кластерні політики країн різняться за рівнем втручання уряду у процес кластеризації.

5. Для з'ясування можливостей впровадження світового практичного досвіду функціонування кластерів у вітчизняну практику визначено стратегічні напрями та особливості кластерного розвитку національних економічних систем окремих країн. Зокрема, модель кластера США характеризується високим рівнем конкуренції між учасниками, високою активністю венчурного бізнесу та стартап-підприємництва, залученням кращих спеціалістів ззовні, внутрішньокластерними взаємозв'язками, які більшою мірою опосередковуються ринком, незначним державним регулюванням. Японська модель кластера формується навколо університетів та дослідницьких центрів, важлива роль відведена зв'язкам із закордонними підприємствами, університетами, дослідницькими центрами.

6. Незважаючи на всі проблеми й труднощі, які переживала Україна за останні роки, доведено, що процес кластеризації в Україні був цілком динамічним і подавав надію на успіх. При цьому треба відмітити і таку важливу деталь. Аналізуючи сценарій процесу кластеризації в Україні за останнє десятиріччя, ми повинні постійно відчувати його унікальність – бюджет України поки що не торкнувся цього важливого компонента соціально-

економічного розвитку країни. В той же час світова практика свідчить про протилежне.

7. Доведено, що в Україні не достатній практичний досвід кластерного управління і немає відповідної нормативно-правової бази. Проте, що у кластерів велике майбутнє, свідчать як зарубіжний досвід в сфері планування кластерів, так і практика перших спроб та зусиль, спрямованих на кластеризацію в регіонах України.

8. Встановлено, що конкурентоспроможність України в значній мірі буде залежати від того, як оперативно надалі формуватиметься та розгортатиметься модель підтримки та розвитку сучасних інтеграційних систем та їх невід'ємної частини – кластерних структур та систем міжкластерної взаємодії бізнес-мереж.

9. Обґрунтовано, що можливою формою міжнародного співробітництва у сфері інноваційного розвитку в Україні може стати система міжнародних інноваційних кластерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кириченко О.А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: підручник. URL: https://pidru4niki.com/1784110940971/ekonomika/menedzhment_zovnishnoekonomichnoyi_diyalnosti.
2. Електронний ресурс: URL: <https://life.fakty.com.ua/ua/showbiz/nejmovirnyj-uspih-nova-lyudyna-pavuk-pokazala-odyn-iz-najkrashhyh-debyutiv-v-istoriyi/>.
3. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці: монографія / С.І. Соколенко. Київ: Логос. 2004. 848 с.
4. Войнаренко М.П. Кластерні об'єднання: міжнародний досвід та українські реалії / М.П.Войнаренко. Одеса: Економіст. 2013. 27-30 с.
5. Електронний ресурс: URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/718/White-Book_web_2021.pdf.
6. Шкурупій О.В. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навчальний посібник / О.В. Шкурупій, В.В. Гончаренко, І.А. Артеменко. Київ: Центр учбової літератури. 2012. 248 с.
7. Електронний ресурс: URL: <https://konfgeolutsk.wordpress.com/2018/04/19/до-питання-класифікації-кластерних-с/>.
8. Електронний ресурс: URL: https://stud.com.ua/26330/menedzhment/modeli_formuvannya_klasteriv.
9. Кіс О.М. Особливості формування і розвитку логістичних кластерних центрів на шляху до ЄС / О.М. Кіс. Ужгород, Ужгородський університет: Науковий вісник Ужгородського університету 2011 року. Серія Економіка. Спецвипуск 33. Частина 4. 2011. 37-42 с.
10. Електронний ресурс: URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2016-2_0-pages-80_89.pdf.
11. Козак Ю.Г. Основи зовнішньоекономічної діяльності: навчальний

посібник / Ю.Г. Козак. 5 вид. Київ – Катівце: Центр учбової літератури. 2016. 289 с.

12. Електронний ресурс: URL: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2008/3.pdf.

13. Електронний ресурс: URL: https://stud.com.ua/21777/ekonomika/klasterna_model_innovatsiynogo_pidpriyemnitstva.

14. Електронний ресурс: URL: <https://msd.in.ua/sut-klasteriv-i-%d1%97x-konkurentni-perevagi/>.

15. Електронний ресурс: URL: http://www.psae-jrnl.nau.in.ua/journal/3_77_1_2020_ukr/10.pdf.

16. Шевченко О.О. Історія економіки та економічної думки: сучасні економічні теорії: навчальний посібник / О.О. Шевченко. – Київ: Центр учбової літератури. 2012. 280 с.

17. Identification of experiences for the Exchange Fair of the World Congress on Territorial Development Clustering in the Textile Industry / Republic of Mauritius National Productivity and Competitiveness Council (NPCC). URL: <http://www.oecd.org/daf/corporate>.

18. Електронний ресурс: URL: <https://ukrlex.com.ua/statti/kremnieva/uk/gde-kremnieva-dolina-misce-istoria-infrastruktura-i-najuspisnisi-ludi-proekti-i-kompanii.php>.

19. Електронний ресурс: URL: <https://www.unian.ua/war/yak-kremniyeva-dolina-dopomagaye-putinu-ta-inshim-tiranam-v-informaciyniy-viyni-zmi-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11799774.html>.

20. Електронний ресурс: URL: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/oglad_economiki/jap/2896.html.

21. Електронний ресурс: URL: <https://ucluster.org/universitet/klastery-svit>.

22. Електронний ресурс: URL: <https://www.macrotrends.net/countries/JPN/japan/gdp-gross-domestic-product#:~:text=Japan%20gdp%20for%202020%20was%20%245%2C040.11B%2C%20a%2>

[01.62%25,2018%20was%20%245%2C037.84B%2C%20a%202.17%25%20increase%20from%202017.](#)

23. Електронний ресурс: URL: <https://ucluster.org/universitet/klastery-svit/>.

24. Електронний ресурс: URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2016/11/22/611808/>.

25. Електронний ресурс: URL: <https://pryroda.in.ua/dop/category/novosti/dop-zeleni-tovtri/>.

26. Електронний ресурс: URL: <https://khrf.pp.ua/>.

27. Електронний ресурс: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF>.

28. Електронний ресурс: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF>.

29. Електронний ресурс: URL: <https://www.statista.com/topics/2473/ukraine/>.

30. Електронний ресурс: URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>.

31. Електронний ресурс: URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/>.

32. Електронний ресурс: URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/>.

33. Національна програма кластерного розвитку до 2027. URL: <https://mautic.appau.org.ua/asset/166:proekt-nacprogrami-klasternogo-rozvitku-do-2025-v1pdf>.

34. Електронний ресурс: URL: <http://www.isc.hbs.edu>.

35. Електронний ресурс: URL: <http://blog.liga.net/user/vzadorskiy/article/6594.aspx>.

36. Електронний ресурс: URL: <http://www.business.gov>.

37. Cluster policy in Europe. A brief summary of cluster policies in 31 European countries. Oxford Research AS. 2008.

38. Електронний ресурс: URL: <http://www.clusterobservatory.eu/system/modules/com.gridnine.opencms.modules.eco/providers/getpdf.jsp?uid=100146>.
39. Електронний ресурс: URL: http://crossborder.ucoz.com/publ/transgranichnye_klastery/transgranichnye_klastery/opyt_sozdaniya_strukturnykh_klastero_v_razvitykh_stranakh/6-1-0-.
40. Ініціатива Кластери України – Clusters4Ukraine. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/inicziatyva-klastery-ukrayiny-clusters4ukraine/>.
41. Український кластерний альянс: вихід українських кластерів на європейську арену. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/iniciativi/ukrainskij-klasternij-alans-vihid-ukrainskih-klasterv-na-evropejsku-arenu>.